

A FORDÍTÁS ARCAI 2019

A fordítás arcai 13
című konferencia előadásaiból

Szerkesztette:
Vermes Albert

A FORDÍTÁS ARCAI 2019

A FORDÍTÁS ARCAI 2019

A FORDÍTÁS ARCAI 13 című KONFERENCIA ELŐADÁSAIBÓL

Szerkesztette:
Vermes Albert

Eger, 2020

A konferenciakötet megjelenését az EFOP-3.6.1-16-2016-00001
Kutatási kapacitások és szolgáltatások komplex fejlesztése
az Eszterházy Károly Egyetemen c. projekt támogatta.

Szerkesztette:

Vermes Albert

Nyelvi lektor:

Havasiné Kovács Helga

Karin Macdonald

ISBN 978-963-496-146-8 (Online)

A kiadásért felelős
az Eszterházy Károly Egyetem rektora
Megjelent az EKE Líceum Kiadó gondozásában
Kiadóvezető: Nagy Andor
Felelős szerkesztő: Domonkosi Ágnes
Tördelés: Csombó Bence
Megjelent: 2020-ban

TARTALOMJEGYZÉK

Előszó	7
SZÉP BEÁTA	
Szövegválasztási szempontok a gazdasági szakfordítás oktatása során.....	9
ALBERT VERMES	
Pragmatic explicitation in translation.....	23
KALÓ KRISZTINA	
Az újrafordítás reneszánsza. Shakespeare <i>Szentivánéji álom</i> című drámájának magyar fordítástörténete és a fordítások összehasonlító elemzése.....	35
REICHMANN ANGELIKA	
Feltételezett fordítás, álfordítás, metafikció: J. M. Coetzee, <i>Alkonyvidék</i>	45
VERMES ALBERT	
Rendhagyó recenzió egy ötvenkét éve megjelent könyvről. Szabó Ede: <i>A műfordítás</i> (Budapest: Gondolat, 1968)	57
A kötet szerzői.....	65

ELŐSZÓ

Egy szép hagyományt folytatva, 2019. november 28-án immár tizenharmadik alkalommal került megrendezésre az Eszterházy Károly Egyetem Anglisztika és Amerikanisztika Intézetének illetve Fordítástudományi Kutatócsoportjának szervezésében *A fordítás arcai* című fordítástudományi műhelykonferencia. Ahogyan a konferenciasorozat címe is utal rá, célunk e rendezvény szervezésével az, hogy minél több oldalról bemutassuk – és minél több érdeklődővel megismertessük – ennek az ősi, ugyanakkor kétségtelenül korszerű és páratlanul sokszínű tevékenységnek számunkra mindig izgalmas kérdéseit. Kötetünkben a konferencia előadásainak anyagához kapcsolódva négy tanulmány és egy könyvismertető kapott helyet.

Szép Beáta tanulmánya a szakfordítás oktatásának egy igen lényeges kérdését járja körül. Azt tárgyalja – a gazdasági szakfordításra fókuszálva –, hogy milyen szempontok játszanak szerepet a fordító és tolmács szakos mesterképzésben a szakfordítás kurzusok óráin feldolgozandó szövegek kiválasztása során. Ezek közül a következő tényezők kiemelt jelentősége mellett foglal állást. (1) Lexikai, grammatikai, mondattani, szöveg-tani és pragmatikai jellegű nyelvi és szaknyelvi jellemzők. Hangsúlyozza, hogy a szöveg-választásban a hallgatók eltérő forrásnyelvi tudásszintjére is figyelemmel kell lenni, és a rövidebb, könnyebb szövegektől fokozatosan szabad haladni a komplexebb, nagyobb kihívást jelentő szövegek felé. (2) Szaknyelvi műfajok. A hallgatókat meg kell ismertetni a szakfordítói piacon releváns műfajokkal. (3) A megbízók elvárásai. Végző soron a szakfordítás kurzusok (és az egész képzési folyamat) célja a piac által elvárt fordítói kompetenciák fejlesztése.

Vermes Albert angol nyelvű tanulmánya a fordítási explicitáció jelenségének néhány alapvető kérdését mutatja be. Amellett érvel, hogy a relevanciaelmélet által biztosított fogalmi keretben az explicitáció természetes módon magyarázható a fordítás relevanciájának másodlagos kommunikációs helyzetben történő biztosítása eszközeként. Ennek az elméletnek a segítségével az is könnyen megmagyarázható, hogy miért nem lehetséges mindig egyértelmű különbséget tenni az explicitációnak a szakirodalomban szokásosan megkülönböztetett típusai között. A tanulmány egyik alapvető állítása az, hogy végző soron minden explicitáció a kommunikációs helyzethez való alkalmazkodás igényéből fakad, és ebben az értelemben valójában csakis pragmatikai explicitációról beszélhetünk.

Kaló Krisztina Shakespeare *Szentivánéji álom* című műve új magyar fordításairól szóló kétrészes tanulmányának jelen kötetben publikált első részében a dráma magyar fordítástörténetét mutatja be. Minthogy egy drámai szöveg még gyorsabban veszíti el nyelvi frissességét, mint például egy prózai mű, voltaképpen nem is meglepő, hogy Arany

János klasszikus fordítása mellett mára már legalább hat további magyar változata létezik a műnek Emőd György, Eörsi István, Csányi János, Nadasdy Ádám, Jánosházy György és Gál Tibor fordításainak köszönhetően. A fordítók némelyike kompromisszumos megoldásként Arany-adaptációként kísérelte újrafordítani a művet, miközben megjelent az a fordítási irány is, amely dekanonizálja a nagy klasszikust, és fő szempontként arra keresi a választ, hogyan tudná a mai színházi rendezőknek a Shakespeare-szöveggel kapcsolatosan felmerülő gyakorlati igényeit kielégíteni, és a shakespeare-i nyelvezetet a mai nézőkhöz a lehető legközelebb hozni.

Reichmann Angelika írása Gideon Toury fogalmaira, illetve az álfordítás irodalmi eszközének használatával kapcsolatos meglátásaira építve elemzi J. M. Coetzee *Alkonyvidék* című művét. Elsősorban a regény második részét, *Jacobus Coetzee elbeszélését* vizsgálja, amelynek összetett metafikciója ideológiailag elfogult forrás- és fordításszövegeket kapcsol össze a gyarmatosítás problematikáját körüljáró narratíváiban. A feltételezett fordítások, illetve önleleplező álfordítások terepén épít fel egy olyan metaforarendszert, amely a szövegértelmezést (olvasást), fordítást és írást azonosítja egymással. A megbízhatatlan szerzőknek/fordítóknak köszönhetően e dokumentumok autenticitása alapjaiban kérdőjeleződik meg, ideértve azt a történelmi forrásnak tűnő, ám valójában manipulált fordításszöveget is, amelynek eredetije egyébként tényszerűen Coetzee regényének ihletője. Összességében az irodalmi alkotás részben olyan fordítási folyamatként jelenik meg a regényben, amelyben nemhogy a szöveg magértelme, hanem az eredeti forrásszöveg sem detektálható. A fordító pedig nagyon is látható személy az általa létrehozott szövegen keresztül: történelmi, kulturális és ideológiai beágyazottságával alapvetően határozza meg a forrásszöveg kiválasztását, értelmezését és fordítását. Ezért Coetzee regénye olvasható a szó szerinti vs. értelem szerinti fordítás évezredes vitájában történő állásfoglalásként is: miközben csak az utóbbit tartja lehetségesnek, felhívja a figyelmet az ebben rejlő veszélyekre is. A tanulmány rövid áttekintést ad arról is, hogy az *Alkonyvidék* mint fordításmű mennyiben ülteti át a gyakorlatba a regény fordítással kapcsolatos álláspontját.

Kötetünket egy megkésettnek tűnő könyvismertetés zárja. Több mint ötven évvel ezelőtt jelent meg Szabó Ede *A műfordítás* című kötete, amely sok szempontból még ma is érdekes és nem csak a műfordítással kapcsolatban megfontolandó gondolatokat közöl, és ennek fényében talán méltatlanul kevésbé ismert és értékelt mű. E rendhagyó recenzió ezen a helyzeten kísérel meg változtatni abban a hitben, hogy a ma eredményei nem születhettek volna meg a múlt erőfeszítései nélkül.

A szerkesztő

SZÉP BEÁTA

SZÖVEGVÁLASZTÁSI SZEMPONTOK A GAZDASÁGI SZAKFORDÍTÁS OKTATÁSA SORÁN

1. Bevezetés

Az Eszterházy Károly Egyetemen néhány éve zajlik fordító és tolmács szakos mesterképzés angol és német nyelven. A képzés gyakorlati részének keretében a hallgatók az elméleti terminológiai bevezetést követően gazdasági és jogi szakfordítás, valamint terminológia szemináriumokon vesznek részt, ahol megismerkedhetnek külön a gazdasági és külön a jogi szaknyelv jellemzőivel, műfajaival és szókincsbeli sajátosságaival. A német nyelvet érintő szakfordítás és szakmai terminológia kurzusok oktatójaként az alábbiakban szeretném összefoglalni, hogy milyen szempontok játszanak szerepet az órán feldolgozandó szövegek kiválasztása során. Az alábbi tanulmányban tehát elsősorban ezt a témát járom körül, miközben az angol illetve német forrásnyelvről magyar célnyelvre történő gazdasági szakfordításra fókuszálok.

Tanulmányomban¹ *gazdasági szövegfajtának* tekintem a gazdasági tárgyú szövegek összességét, ezen belül a szövegek funkciója szerinti csoportosításhoz Károly (2007) alapján nem a *szövegtípus*, hanem a *műfaj* terminust használom:

Szövegtípusnak nevezzük [...] a közlés módjára jellemző speciális retorikai stratégia nyomán létrejött olyan szövegeket, mint például az elbeszélő, leíró, érvelő, összehasonlító, okfeltáró stb. típusú szövegek [...]. Ezzel szemben műfajnak a szövegek azon konkrét megvalósulási formáját hívjuk, amely [...] már adott céllal, adott társadalmi kontextusban, meghatározott közönség számára hajt végre egy konkrét retorikai cselekedetet [...]. (Károly 2007: 134)

A gazdasági szakfordítás-kurzusokon a feldolgozásra szánt oktatási szövegek kiválasztása az adott szaknyelvpár vonatkozásában elsősorban az alábbi vizsgálati szempontok alapján történik: (szak)nyelvi jellemzők, releváns szaknyelvi műfajok, szakmai

¹ A kutatást az EFOP-3.6.1-16-2016-00001 „Kutatási kapacitások és szolgáltatások komplex fejlesztése az Eszterházy Károly Egyetemen” című projekt támogatta.

gyakorlat (megbízói igények), illetve a szakfordításhoz szükséges kompetenciák fejlesztése. Ezeket a szövegválasztási szempontokat vizsgálom az alábbiakban.

2. Szaknyelvi jellemzők

A szakfordítónak természetesen tisztában kell lennie az adott szaknyelvpár nyelvi jellemzőivel, így a kurzus anyagának összeállítása során központi helyet foglal el a szaknyelvi, illetve a szaknyelvpárt érintő specifikumok elemzése. A szaknyelv fogalmának különböző megközelítési módjait és az ezzel kapcsolatos vitákat itt nem célok felvázolni, a szaknyelv mint fogalom definiálásának problémakörét számos tanulmány taglalja (vö. Kurtán 2003 vagy Tamás 2010). Német–magyar szaknyelvpár esetében a kurzus során fontos rávilágítani arra a tényre, hogy a magyar gazdasági szakszókincsünk jelentős része a nyelvújítás korában alakult ki, elsődlegesen tükörfordítással, de egyéb, a nyelvújítási köznyelvi szavainkra jellemző szóalkotási, valamint szóképzési módokon is (erről részletesen pl. Szép 2009 és 2012). Ehhez elsősorban a szaknyelvi terminológia órákon érdemes megvizsgálni néhány, a szaknyelvi nyelvújításunk során a szakszókincsünkbe bekerült néhány terminust és ezek későbbi jelentésváltozásait (különös tekintettel a polysémia és a szinonímia jelenségeire), ezek esetleges eltűnését a szakszókincsből, megjelenésüket a köznyelvben, esetleg más szakterületek szaknyelvében. Jó példa erre a *piac* vagy az *ár* terminus (előbbi esetében érdemes a szaknyelvi és köznyelvi jelentés különbségét megvizsgálni, utóbbi pedig a köznyelv mellett más szakszókincsnek is eleme), vagy akár a *vállalkozó* gazdasági terminus diakrón változása. A szaknyelvi nyelvújítás során, az 1830-as években a német *Unternehmung*, *Unternehmer* magyar megfelelőjeként először a *merény*, *merénylő* terminusokat használták, a ‘kockázatvállaló’ jelentéselemet hangsúlyozva. Mivel azonban ezzel szinte párhuzamosan a *merény*, *merénylő* a köznyelvi szókincsünkbe is beépült a *Wagestück* és az *Attentäter* ekvivalenseként, a szaknyelvből fokozatosan eltűnt a *merény*, *merénylő*, és helyüket átadták a *vállalkozás*, *vállalkozó* terminusoknak. Érdekes eredményeket hozhat a köznyelvi *mer+ény* és *mer+ész* szavak diakrón szemantikai összevető vizsgálata is, ez azonban nem képezi szaknyelvi vizsgálódásaink tárgyát.

A szaknyelvi specifikumok elemzése során természetesen nem csupán lexikai kérdésekre koncentrálunk, hanem megfelelő szövegek feldolgozásával számba vesszük az egyéb grammatikai, mondattani, szövegtani és pragmatikai specifikumokat is, amelyekre tekintettel kell lenni a német gazdasági szakszövegek magyarra történő fordításakor. Ezek természetesen részben nyelvpár-, részben pedig műfajspecifikus sajátosságok.

Mivel jelen tanulmányban általánosságban a gazdasági szakszövegek fordításának a szakfordítói kompetenciafejlesztésre gyakorolt hatását vizsgálom, így a továbbiakban a nyelvpár-specifikusság kérdéseivel nem foglalkozom, hanem inkább a műfajokra koncentrálok. Ugyanígy mérlegelnünk kell a fordítás céljának – és ezáltal a fordítás típusának – pragmatikai szempontjait is. A különböző fordítási típusok – PEMT, QPT, DCT stb. – elemzése szintén nem képezi e tanulmány tárgyát, azonban megjegyzendő, hogy természetesen a gyakorló fordítás típusa szerint a fejlesztendő készségek aránya eltérő lehet.

Emellett szintén csak utalok itt arra a praktikus szempontra, hogy a németről magyarra történő szakfordítási szemináriumon együtt képezzük a BA és a CA nyelvpárban a hallgatókat, ami magától értetődően felveti az eltérő nyelvi nehézségű szakszövegek használatának problémáit. Erről bővebben olvashatunk például Zachar Viktor (2013) tanulmányában. Ebből a szempontból nálunk is az ELTE gyakorlatához hasonlóan zajlik a képzés, tehát mi is a könnyebb szövegektől haladunk fokozatosan a nehezebbek felé (vö. Zachar 2013), továbbá mind a német–magyar, mind az angol–magyar szakfordítás-kurzuson igyekszünk hasonló műfajokkal dolgozni.

3. A gazdasági szövegfajta és műfajai

A szakirodalomban a gazdasági szaknyelvi kommunikációnak az 1. táblázatban bemutatott tipologizálását találjuk:

Nyelvhasználati szféra	Stílus	Formák és termékek
közgazdaságtudomány nyelvhasználata	tudományos írott szóbeli	tudományos munkák szakkönyvek tanulmányok, esszék konferencia-előadások tudományos referátumok tudományos viták
gazdasági szövegek (dokumentumok) nyelve	hivatalos (írott)	utasítások szerződések körlevelek irányelvek szabályzatok jelentések

Nyelvhasználati szféra	Stílus	Formák és termékek
szóbeli kommunikáció	szóbeli	nemzetközi tárgyalások értekezletek konzultációk információadás tájékoztató
a média gazdasági nyelvhasználata	publicisztikai írott vagy szóbeli	újság- és folyóiratcikkek interjú (szóban és írásban) gazdasági tárgyú hirdetések gazdasági vitafórumok
az utca emberének hétköznapi gazdasági nyelvhasználata	köznyelvi szóbeli	párbeszéd a gazdaságról kritikai vélemények felhívás monológ

1. táblázat. A gazdasági performancia tipológiája (Mihalovics 2004 nyomán)

Forrás: Ablonczyné (2010: 250–251)

Habár a fenti tipologizálás helyenként pontatlan és nem is teljes, kiindulópontként szolgálhat a feldolgozandó szövegeink kiválasztásához.

A gazdasági szakfordítás kurzusainkon használt szövegek kiválasztásakor elsődlegesen tekintettel kell lennünk arra, hogy leendő szakfordítóink milyen szövegekkel fognak találkozni pályájuk során. Mivel egyetlen félév áll rendelkezésünkre, felmerül a dilemma, vajon melyik a hasznosabb: minden fellelhető gazdasági műfaj fordítottassunk-e az órán, vagy koncentráljunk inkább néhány gyakori műfajra, és ezek fordítási problémáit vizsgáljuk meg alaposabban? Tapasztalataim szerint az első aligha járható út.

A szakszövegeket nem, vagy nem csak a lexikai állományuk teszi szakszöveggé, hanem céljuk, és bizonyos, a köznyelvi szövegektől eltérő statisztikai jellemzők, mint például egyes grammatikai szerkezetek, mondatszerkezetek nagyobb előfordulási gyakorisága, amely nyelvenként és műfajonként is eltérhet egymástól. (Fóris 2017: 4)

A rendelkezésre álló 14-szer 90 perc még akkor sem lenne elegendő az összes műfaj sajátosságainak áttekintésére, ha azokból csupán részleteket vennénk – nem beszélve arról, hogy a nem teljes szövegek használatával adott esetben olyan jellegzetes specifikumokra nem derülhet fény, mint például a szöveg strukturáltsága, és emellett a globális értelmezési és

pragmatikai szempontok is elsikkadhatnak. Ez természetesen nem jelenti azt, hogy adott esetben a hallgatóink ne találkoznának szövegrészekkel, sőt. Ilyenkor azonban mindig szem előtt kell tartanunk, hogy a teljes szöveg jellemzése ebben az esetben sem maradhat el.

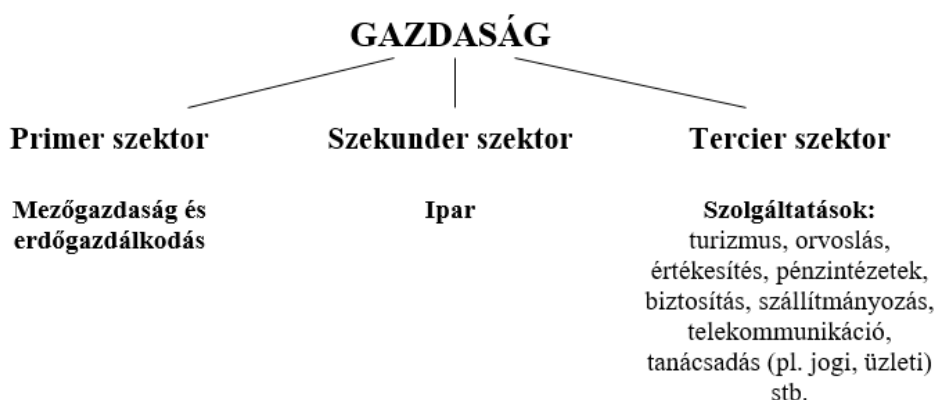
Ennek ismeretében célszerű megvizsgálunk, hogy a leendő fordítóink mely műfajokkal fognak találkozni munkájuk során a legnagyobb valószínűséggel, és az általános műfaji kérdések tisztázása, valamint a gazdasági műfajok felvázolása után ki kell választanunk a szakfordítási piacon leggyakoribb műfajokat.

Mudriczki Judit a fordítóképzésben használt gazdasági szövegeket az alábbi csoportokba osztja (Mudriczki 2013):

- termékismertető, közvélemény-kutatási kérdőívek;
- hivatalos levelek, céges honlapok;
- pénzügyi-számviteli dokumentumok (mérlegek, eredménykimutatások, pénzügyi beszámolók), pályázati tenderdokumentációk;
- a gazdasági és üzleti tevékenység szabályozására irányuló törvényszövegek, szabaddalmi leírások, szerződések.

Az utolsó csoportba tartozó szövegeket mi a jogi szakfordítás kurzuson vizsgáljuk meg a hallgatóinkkal, így a továbbiakban csupán az első három csoportba tartozó szövegekkel foglalkozom. Megjegyzendő azonban, hogy a szerződéseket tekintve a piacon a fordítók leggyakrabban az adásvétellel és a munkaviszonnyal kapcsolatos szerződésekkel találkoznak (Mudriczki 2013: 10).

A fenti csoportosítás szövegeinek kiválasztása során érdemes tekintettel lennünk a gazdaság szektorok szerinti felosztására is, annak érdekében, hogy minél szélesebb áttekintés adhassuk a gazdaság különböző ágazatainak – és szakmai nyelvhasználatuknak (ld. 1. ábra).

1. ábra. Gazdasági szektorok

Ennek ismeretében kiválaszthatjuk a termékismertetőt pl. az ipar területéről, míg céges honlapot mint forrásszöveget választhatunk a turizmus vagy a vendéglátás területéről és így tovább. Az oktatási anyagok hatékony kiválasztásához természetesen szükségünk van még azokra az adatokra a szakfordítási piacról, amelyek megmutatják, ahogy az adott gazdasági területek szövegműfajai közül melyek fordítására van ténylegesen igény, s ezek közül melyek a leggyakrabban fordított műfajok. Ezt vizsgálom az alábbiakban.

4. Piaci igények

Dróth Júlia (2001) tanulmányában egy kérdőíves igényfelmérés eredményeit mutatja be. A felmérésben részben arra keresték a választ, hogy milyen képességekre van szüksége a fordítóknak szakfordítások elkészítéséhez a felhasználók szerint. Bár a felmérésben csak az angolról magyarra történő szakfordításokkal kapcsolatosan keresték a választ, érdemes elemeznünk az eredményeket. A válaszadók az alábbi kategóriákból kerültek ki: (a) egyetemi oktató, tudományos kutató (OK); (b) minisztériumi, közigazgatási alkalmazott (MK); (c) magyar tulajdonban lévő vállalat munkatársa (MV); (d) vegyesvállalat munkatársa (W); (e) szakmai folyóirat szerkesztője (SF); (f) fordítóiroda alkalmazottja, hivatásos fordító (FI). Mint írja:

Fordítást elsősorban a minisztériumok, közigazgatási szervek, vegyesvállalatok, illetve a szakfolyóiratok készíttetnek. Az egyetemi, főiskolai tanszékek munkatársai és a kutatók többnyire az elkészített fordítások fogyasztói, illetve maguk fordítják a szakszövegeket. Viszonylag magas a belső fordítás aránya a magyar tulajdonú vállalatoknál. (Dróth 2001: 25)

A különböző megbízók által fordított műfajok százalékos adatait a 2. táblázat tartalmazza. Az eredmények alapján a következők állapíthatók meg:

A felsőoktatás oktatói, a kutatók kiemelkedő százalékban tudományos cikkeket fordítanak, a közigazgatási intézmények elsősorban jogi természetű dokumentumokat. A magyar tulajdonban lévő vállalatok főleg műszaki leírásokat, szerződéseket, gazdasági elemzéseket, jelentéseket, illetve üzleti levelezésüket fordítatják. A vegyesvállalatok legnagyobb százalékban műszaki leírásokat fordítatnak, majd ezt követi kisebb százalékban a belső kommunikáció, szerződések, illetve termékek használati útmutatóinak fordítása.

A szakmai folyóiratok kiemelkedő adata az egyéb kategória, mégpedig újságcikkek, tudományos könyvek fordítása. Ezenkívül többnyire tudományos cikkeket, gazdasági

elemzéseket, műszaki leírásokat fordítatnak. A hivatásos fordítók (fordítóirodák) 100%-ban a jogi természetű dokumentumok fordítását jelölték meg. (Dróth 2001: 25–26)

A forrásnyelvi szöveg típusa, műfaja. Milyen típusú szövegeket fordítatnak a megbízók fenti csoportjai? (A kérdőív 1. és 3. kérdése)

	OK	MK	MV	VV	SF	FI
a) Tudományos cikkek	80%	0%	5%	0%	33%	0%
b) Jogi természetű dokumentumok	40%	25%	20%	0%	0%	100%
c) Gazdasági elemzések, jelentések	0%	62%	40%	0%	33%	0%
d) Szerződések	20%	12%	50%	33%	0%	0%
e) Üzleti levelezés a cég és külföldi partnerei között	0%	25%	40%	0%	0%	0%
f) Kommunikáció a vegyesvállalaton belül	0%	0%	5%	33%	0%	0%
g) Műszaki leírások	20%	12%	60%	66%	33%	0%
h) Gazdasági rendezvény prospektusai	0%	12%	1%	16%	0%	0%
i) Termékek használati útmutatója	0%	0%	20%	33%	0%	0%
j) Egyéb	0%	0%	0%	0%	66%	0%

Vizszintesen: a FNY szöveg műfaja

Függőlegesen: a megbízók csoportja (csak a fordításokat készíttetők tekintetében)

2. táblázat. A megbízók által fordítottatott műfajok

Forrás: Dróth (2001: 25)

Tehát a fenti műfajok közül a gazdasági szakfordítás kurzuson mindenképpen foglalkozni kell a gazdasági elemzések, jelentések (mérleg, eredménykimutatás stb.), az írásos üzleti kommunikáció szövegeinek (pl. reklámlevél, ajánlatkérés, ajánlattétel, megrendelés, visszaigazolás, lemondás, panaszlevél, felszólítás) sajátosságaival. Mindez természetesen kiegészül a honlapok és egyéb marketinganyagok tanulmányozásával. Emellett a gazdasági témájú újságcikkek kivonatolása, fordítása és elemzése is igen hasznosnak bizonyul.

Fontos eredményt hozott a fenti felmérés abban a tekintetben, hogy mik a megbízók elvárásai a fordított szöveggel kapcsolatban. „A hivatásos fordítók 100%-ban szűk, igényes kör számára fordítják a dokumentumokat” (Dróth 2001: 26). De milyen kompetenciákat várnak el a megbízók a szakfordítóktól? Ezt járom körül a továbbiakban.

5. Fordítói kompetenciák

Kompetencia alatt az összes olyan ismeretet, képességet, viselkedésmódot és személyiségjegyet értjük, amelyek meghatározott feltételek között, adott feladat végrehajtásához

szükségesek. Dróth (2001) a fenti felmérésének eredményeit alapul véve az alábbi módon (3. táblázat) foglalta össze a megbízók által elvárt szakfordítói kompetenciákat:

	OK	MK	MV	VV	SF	FI
a) Szakmai tudás az adott témában	66%	44%	61%	42%	50%	60%
b) Szaknyelvi jártasság	75%	55%	58%	57%	75%	60%
c) Magas szintű gr. és ált. szókincs ism.	50%	55%	39%	57%	25%	40%
x) Szövegtani jegyek ismerete, alkalm.	25%	33%	22%	71%	50%	40%
d) Idegenszerűségek nélkül közvetítsen	58%	44%	32%	57%	50%	20%
e) Szótárak, nyelvészek ajánlásai	50%	33%	26%	57%	50%	60%
x.d) Szövegszinten is idegensz. nélkül közv.	58%	66%	48%	86%	75%	40%

Vizszintesen: a fordítótól minimálisan elvárt kvalitások
Függőlegesen: a megbízók csoportja

3. táblázat. A fordítótól minimálisan elvárt kvalitások

Forrás: Dróth (2001: 27)

A fenti táblázatból számunkra a VV (vegyesvállalatok) és az FI (fordítóirodák) oszlopok adatai relevánsak, mivel elsősorban ők kérnek fel hivatásos fordítókat gazdasági témájú szövegek fordítására.

A szakfordítókat megbízó fordítóirodák a legmagasabb százalékban elvárásként a szakmai tudást, a szaknyelvi jártasságot, valamint a szótárak és nyelvészek ajánlásainak figyelembevételét jelölték meg (60–60%). Ez különösen érdekesnek tűnik, ha összevetjük a vegyesvállalatok válaszaival, mivel a vegyesvállalatok veszik igénybe legmagasabb arányban (72%, vö. Dróth 2001) a fordítóirodák szolgáltatásait. A vegyesvállalatok esetében kiemelkedően (86%) a szövegszinten is idegenszerűségek nélküli fordítás képessége áll az első helyen. Ezt követi a szövegtani jegyek ismerete és ezen ismeretek alkalmazási képessége (71%), majd egyenlő arányban (57–57%) a szaknyelvi jártasság, az általános nyelvi ismeretek, az idegenszerűségek nélküli közvetítés, valamint a szótárak és nyelvészek ajánlásainak figyelembevétele. A szakmai tudás 42%-kal az utolsó helyen szerepel.

A vegyesvállalatok esetében a fenti eredmény teljesen érthető, hiszen számukra elsődleges, hogy az adott szöveg globálisan legyen értelmezhető, a szakmai tudásbeli hiányosságokat pedig a saját (vállalaton belüli) háttértudás tökéletesen kompenzálhatja. A fordítóirodák pedig célnyelvi lektor alkalmazásával tudják korrigálni az általános nyelvi hiányosságokat, ugyanakkor fontosnak tartják, hogy szakmailag és szaknyelvileg megfelelő minőségű célszöveg szülessen. A lektorok alkalmazására ld. Dróth további kutatásait (vö. Dróth 2001).

Ami azonban a fenti adatoknál még érdekesebb, hogy a megkérdezettek mit várnak el a szakfordítóképzéstől az említett kompetenciák tekintetében (4. táblázat):

	OK	MK	MV	VV	SF	FI
a) Szakmai tudás a témában	75%	33%	61%	71%	50%	60%
b) Szaknyelvi jártasság	92%	44%	65%	71%	75%	60%
c) Magas szintű gr. és ált. szókincs ism.	58%	33%	52%	86%	50%	60%
x) Szövegtani jegyek alkalm.	42%	22%	29%	71%	25%	80%
d) Idegenszerűségek nélkül	50%	33%	32%	71%	75%	60%
e) Szótárak, nyelvészek ajánlásai	58%	55%	39%	86%	50%	60%
x.d) Szövegszinten is idegensz. nélkül közv.	50%	44%	48%	71%	75%	80%

*Vizszintesen: a megbízók csoportja
Függőlegesen: a fordítótól az oktatás révén elvárt kvalitások*

4. táblázat. A fordítótól az oktatás révén elvárt kvalitások

Forrás: Dróth (2001: 28)

Szembetűnő – de nem meglepő –, hogy a számunkra leginkább releváns két csoport igen magas százalékban várja el az összes kompetencia fejlesztését a fordítóképzéstől. Különösen magasak a számok a vegyesvállalatok esetében, kivétel nélkül minden felsorolt kompetencia tekintetében.

Egészítsük most ki a fentieket a szakfordítói kompetenciamodellek vizsgálatával! Napjainkban számos fordítói kompetenciamodell létezik (vö. Kovalik Deák 2013). Ezek közül a Directorate General for Translation (az Európai Bizottság Fordítási Főigazgatósága) által az európai fordítóképzés egységesítésének céljával kidolgozott kompetenciamodell az alábbi fejlesztendő kompetenciákat határozza meg (5. táblázat).

Kompetencia	Képzési cél
1. A fordítás mint szolgáltatás kivitelezéséhez szükséges kompetencia	A fordításra mint piaci tevékenységre, valamint a fordítóra mint piaci szereplőre vonatkozó tudás megszerzése.
2. Nyelvi kompetencia	Az anyanyelv és a munkanyelvek ismerete, fejlődésük nyomon követési képességének kialakítása.
3. Interkulturális kompetencia	Az adott dokumentum vagy diskurzus regiszterére irányuló reprodukációs képesség fejlesztése.
4. A háttér-információ megszerzésére vonatkozó kompetencia	A hiteles információszerzés, a kutatási stratégiák kialakítása és az adatbázis-építés képességének kialakítása és fejlesztése.
5. Tematikus kompetencia	A szakterületi ismeretek bővítése.
6. Technológiai kompetencia	Az eszközhasználatra vonatkozó tudás megszerzése.

5. táblázat. A DGT szakfordítói kompetencia-modellje

(Bővebben ld. Kovalik Deák 2013: 39–40)

Az *eTransfair* projekt keretében elkészült a szakfordítók piaci profilja, azaz a készségek és kompetenciát áttekintő összefoglalása, amely az alábbi oldalon mindenki számára hozzáférhető: <https://hu.etransfair.eu/rolunk/szellemi/szakforditoi-kompetenciaprofil>. Az *eTransfair* szakfordítói kompetenciaprofil a szakfordító-képzésünk *Gazdasági szakfordítás* kurzusára vonatkoztatva az alábbi tanulási eredményekre érdemes fókuszálni (6. táblázat):

Kompetencia	Tudáselemek	Készségek
1. Fordítási	A <i>Gazdasági szakfordítás</i> kurzus tekintetében nem releváns, mivel ez az alapozó fordításelméleti és gyakorlati kurzusok témája.	
2. Nyelvi	Szintén az alapozó kurzusok témája. Ugyanakkor a szakfordító-képzésben már az alapozó fordítási kurzusok során érdemes kitérni a szaknyelvi sajátosságokból fakadó esetleges fordítási problémákra.	
3. Inter- és transzkulturális	Ismeri a kultúrák alapelveit és a konvenciókat.	Képes ezeket a fordításban is alkalmazni; össze tudja hasonlítani a forrásnyelv és a cél nyelv kulturális konvencióit.
4. Lektorai	Ismeri az egynyelvű és kétnyelvű lektoráláshoz kapcsolódó általános fogalmakat.	Képes helyesen alkalmazni ezeket az egynyelvű és kétnyelvű lektorálási folyamat során.
5. Szakterületi	Be tudja azonosítani az egyes szakterületeket. Tisztában van az egyes szakterületek nyelvi és (inter)textuális konvencióival.	Képes fordítani az egyes szakterületeken. Képes szerkeszteni és/vagy cél nyelv szöveget létrehozni az egyes szakterületeken.
6. Technológiai	Egyéb kurzusok témája.	
7. Információkeresés és terminológiai	A terminológiai alapfogalmak és az adatbázis-készítési stratégiák ismerete. Ez a szakfordítás órákhoz szorosan kapcsolódó <i>Szaknyelvi terminológia</i> kurzusok témája.	
8. Szakmai	A fordítás mint szakma ismerete (piac, projektmenedzsment, vállalkozás stb.). A <i>Gazdasági szakfordítás</i> kurzus tekintetében nem releváns, más kurzusok témája.	

6. táblázat. A szakfordítók piaci profilja
Saját szerkesztés az *eTransfair* alapján

Meglátásom szerint a fenti táblázatnak részben a 3., és különösen az 5. pontjára kell elsősorban fókuszálnunk a *Gazdasági szakfordítás* kurzuson. Elsősorban olyan szövegeket kell tehát választanunk, amelyek jellemzően hordozzák az adott szaknyelvi szövegműfaj ismertetőjegyeit, s ezáltal hozzájárulnak a leendő szakfordítók (inter)kulturális és szakmai kompetenciájának fejlesztéséhez.

6. Összegzés

Tanulmányomban igyekeztem körüljárni mindazokat a szempontokat, amelyek szerepet játszhatnak a *Gazdasági szakfordítás (német–magyar)* kurzuson a szakfordítói kompetencia fejlesztésének céljával felhasznált szövegek kiválasztásában. Összefoglalva ezek az alábbiak:

(Szak)nyelvi jellemzők. A lexikai kérdések tárgyalása mellett célunk megvizsgálni az egyéb grammatikai, mondattani, szövegtani és pragmatikai specifikumokat is, amelyekre tekintettel kell lenni a német gazdasági szakszövegek magyarra történő fordításakor. A kurzus jellegéből adódóan figyelniünk kell a hallgatók eltérő forrásnyelvi szintjére is, ez szintén szerepet játszhat a szövegválasztásban. Ennek megfelelően a rövidebb, „könnyebb” szövegektől fokozatosan haladunk a komplexebb, nyelvilag is nagyobb kihívást jelentő szövegek felé. Ezzel természetesen általánosságban a nyelvi kompetencia fejlesztésére koncentrálunk, miközben a szaknyelvi konvenciókat is megismerjük.

Szaknyelvi műfajok. A szakfordítás kurzuson természetesen a releváns műfajokkal ismerkedünk, a gazdasági szektorok többségének szövegismérveit kutatva. A műfajok szerinti szövegválasztás során sem szabad elfelejtenünk, hogy a kurzus célja olyan kompetenciák fejlesztése (mint például a szövegszinten is idegenszerűségek nélküli fordítás képessége, vagy a szövegtani jegyek ismerete és ezen ismeretek alkalmazási képessége), amelyek segítségével megbízható és sikeres szakfordítókká válhatnak hallgatóink. Tehát – bár időnként szövegrészletek fordításával is foglalkozunk – kifejezetten szem előtt kell tartanunk a globális szövegegységek fordításának fontosságát. Erre a következő pontban említendő piaci elvárások is köteleznek bennünket.

A megbízók elvárásai. A piac ismerete nélkül nem érdemes szakfordítók képzésébe fognunk. A megbízók eltérő típusú fordításokat kérhetnek a fordítóktól, a teljes szakszöveg precíz fordításától a tartalmi kivonatolásig, így ezt is érdemes szem előtt tartanunk a szövegek kiválasztásakor. A minőségi fordítás természetesen minden esetben alapvető elvárás. A sürgős fordítások kérése szintén gyakori jelenség, ezért mindenképpen gyakorolnunk kell a hallgatókkal az időre történő fordítást is, fokozatosan, azaz a hasonló nehézségű szövegek egyre rövidebb idő alatt történő fordításával. Érdemes az elkészített

fordításokat egymás között kicseréltetni lektorálás céljából, ebből is sokat tanulhatnak leendő fordítóink. A fordításokat minden esetben nekünk is alaposan át kell néznünk, és ezt követően órán elemeznünk a tapasztalatokat.

Fontos megjegyezni, hogy a *Szakfordítás*, valamint az egyéb kurzusok (a már említett *Szakmai terminológia* vagy az *Irányított projektmunka* stb.) kiegészítik egymást, ezért az eredményekhez szükség van az érintett oktatók szoros együttműködésére is.

Irodalom

- Ablonczyné Mihályka Livia 2010. Gazdaság és nyelvhasználat. In Dobos Csilla (szerk.): *Szaknyelvi kommunikáció*. Budapest: Tinta Könyvkiadó. 243–256.
- BME Idegen Nyelvi Központ 2018. *eTransFair szakfordítói kompetenciaprofil*. <https://hu.etransfair.eu/rolunk/szellemi/szakforditoi-kompetenciaprofil>. (Letöltve: 2019. 10. 01.)
- Dróth Júlia 2001. Igényfelmérés a fordítási szokásokról és elvárásokról az angolról magyarra fordított szakszövegek tekintetében. *Fordítástudomány* III.2: 21–31.
- Fóris Ágota 2017. A magyar nyelv a tudományban. A terminológia helye, szerepe és feladatai. PowerPoint prezentáció. Elhangzott: *MTA Magyar Nyelv a Tudományban Elnöki Bizottság alakuló ülése*. Budapest, 2017. október 9.
- https://mta.hu/data/dokumentumok/i_osztaly/Foris_171009_MTA%20MNYT.pdf (Letöltve: 2019. 10. 12.)
- Károly Krisztina 2007. *Szövegtan és fordítás*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Kovalik Deák Szilvia 2013. Fordítóképzés: sokasodó kompetenciamodellek és változó piaci igények között. In Dróth Júlia (szerk.): *Szaknyelv és szakfordítás. Tanulmányok a szakfordítás és a fordítóképzés aktuális témáiról* 2013. Gödöllő: Szent István Egyetem. 31–45.
- Kurtán Zsuzsa 2003. *Szakmai nyelvhasználat*. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó.
- Mudriczki Judit 2013. Az üzleti élet szerződéstípusainak alkalmazási lehetőségei a gazdasági szakfordító- és tolmácsképzésben. In Dróth Júlia (szerk.): *Szaknyelv és szakfordítás. Tanulmányok a szakfordítás és a fordítóképzés aktuális témáiról* 2013. Gödöllő: Szent István Egyetem. 7–12.
- Szép Beáta 2009. Adalékok a magyar jogi szaknyelv kialakulásának történetéhez. *Magyar nyelvőr* 133.3: 310–321.
- Szép Beáta 2012. *A szakfordítás szerepe a magyar gazdasági jogi szakszókincs kialakulásában*. Doktori értekezés. Budapest: Eötvös Loránd Tudományegyetem, Nyelvtudományi Doktori Iskola, Fordítástudományi Doktori Program.

- Tamás Dóra 2010. *A gazdasági szakszövegek fordításának terminológiai kérdéseiről az olasz–magyar nyelvpár esetében*. Doktori értekezés. Budapest: Eötvös Loránd Tudományegyetem, Nyelvtudományi Doktori Iskola, Fordítástudományi Doktori Program.
- Tamás Dóra 2014. *Gazdasági szakszövegek fordításának terminológiai kérdéseiről*. Budapest: ELTE FTK.
- Zachar Viktor 2013. Valós fordítási feladatok, valós fordítási problémák – műfajok és feladattípusok az ELTE fordító és tolmács mesterképzésén. In Dróth Júlia (szerk.): *Szaknyelv és szakfordítás. Tanulmányok a szakfordítás és a fordítóképzés aktuális témáiról* 2013. Gödöllő: Szent István Egyetem. 23–30.

PRAGMATIC EXPLICITATION IN TRANSLATION

1. Introduction

This study¹ is a summary of how phenomena of translational explicitation can be described with the help of the conceptual framework provided by relevance theory. It argues that within this framework translational explicitation can be explained in a natural manner as a particular means of ensuring the relevance of the target text in a secondary communication situation and that in this sense all explicitations are motivated by pragmatic considerations.

In the past decades, several researchers have devoted attention to the problems of explicitation. These research efforts are summarized in a more or less detailed manner in, for instance, Klaudy (1998), Laviosa (2002), Olohan (2004) and Murtisari (2016). Various questions of explicitation in a relevance-theoretic framework are discussed in Heltai (2003, 2005, 2009 and 2011). A brief overview of the concept, causes and types of translational explicitation can be found in Vermes (2019).

The paper is built up in the following way. The next section introduces the concept of explicitness in relevance-theoretic terms. Section 3 defines translational explicitation and discusses the question of what changes concerning the level of explicitness in the target text may occur as a result of explicitation. Section 4 describes what essential goals explicitation may have in translation. Section 5 explains what causes can lead to the application of explicitation procedures. The concluding section summarizes the most important points and raises some further questions.

2. Explicitness in linguistic communication

In interpreting a linguistic utterance, the audience has to infer the communicator's informative intention, i.e. the set of assumptions intended to be communicated, by combining the linguistic meaning (*logical form*) of the utterance with an appropriate

¹ The author's research was supported by the grant EFOP-3.6.1-16-2016-00001 ("Complex improvement of research capacities and services at Eszterházy Károly University").

context. The first step is the decoding of the linguistic meaning of the utterance. Since linguistically encoded meanings are often ambiguous, the process must also involve *disambiguation*, i.e. choosing the semantic representation that seems the most probable in the context of interpretation. Referential expressions (linguistic variables) need to be linked with appropriate referents in the context (*reference assignment*), and the meaning of vague expressions (such as *soon*, for example) needs to be made more precise (*enrichment*). As a result, the audience will be able to associate a semantically complete form (*proposition*) to the utterance. A linguistic utterance, however, does not simply express a proposition but also the communicator's attitude towards this proposition: whether the communicator intends it as a statement, a question, a request etc. Since this attitude is only partly encoded by linguistic means expressing modality, it also needs to be inferred (Sperber and Wilson 1986: 180). A crucial point to remember is that this whole process involves contextual inferencing (Sperber and Wilson 1986: 179).

At this point the audience has reached an assumption which, although partly the result of a series of contextual deductions, contains as its part one of the logical forms encoded by the utterance. The process that leads the audience to this point is called the *development of the logical form* (Sperber and Wilson 1986: 181). Based on this, the explicitness of an assumption can be defined in the following way:

An assumption communicated by an utterance *U* is *explicit* if and only if it is a development of a logical form encoded by *U*. (Sperber and Wilson 1986: 182, italics as in the original)

For example, John says the following to Mary: "I'll be happy on the 31st of January." Making sense of the utterance, Mary can deduce the following assumption: (JOHN SAYS) JOHN WILL BE HAPPY ON 31 JANUARY 2020. If John in fact wanted to communicate this assumption, then he did it in an essentially explicit form. Such an assumption is called an *explicature* (Sperber and Wilson 1986: 182). But he may have wanted to communicate more than this. Based on the context, Mary may be able to infer, for instance, the following assumption: JOHN IS A BREXITER. This will obviously be an implicitly, rather than explicitly, communicated assumption. An assumption communicated in such an implicit manner is called an *implicature* (Sperber and Wilson 1986: 182). The interpretation of an utterance, then, consists of a set of explicatures and/or implicatures: assumptions communicated explicitly or implicitly.

An assumption, however, is not simply explicit or is not. Since an explicature is always the result of combining linguistically encoded and contextual information, based on the relative amount of these two types of information different degrees of explicitness

can be distinguished. The lesser the role of contextual information in interpreting an utterance, i.e. the greater the relative amount of linguistically encoded information, the more explicit an assumption is (Sperber and Wilson 1986: 182).

Now it would be tempting to think that to ensure that their message gets across, communicators tend to formulate their utterances as explicitly as they can. This is definitely not the case, however, for a number of reasons, including the following. How does the audience find out what contextual assumptions are needed in interpreting an utterance? As is clear from the fact that we so often misunderstand each other, this needs to be seen as a kind of guesswork which, according to relevance theory, is guided by the audience's natural and subconscious inclination to presume that the utterance satisfies the requirement of *optimal relevance* (Sperber and Wilson 1986: 158). Here optimal relevance is defined as the function of two factors. The first is that the utterance provides such *contextual effects* that are worth the audience's attention and the second is that the *processing effort* needed to work out these effects is not unreasonably high. The amount of effort needed to process an utterance in a context depends on a number of factors. According to Wilson (1992: 174) the three most important among them are the following: the linguistic complexity of the utterance, the accessibility of the context in the audience's *cognitive environment* (Sperber and Wilson 1986: 39), and the amount of the inferential effort needed to work out the contextual effects in that context. Thus if the communicator intends to keep the amount of processing effort at a reasonably low level for the audience, then they need to use a linguistic form that is easy to decode, avoid ambiguity and vagueness, make sure that the contextual assumptions needed are available for the audience, and keep the number of inferential moves as low as possible. All this, of course, is normally the result of automatic, subconscious, decisions. As a consequence, a rational communicator does not in general aim to make the utterance as explicit as possible but, rather, to achieve a balance between processing effort and contextual effects. A rational communicator will keep the processing effort of the audience at a reasonable level and will encode only as much information in linguistic form as is necessary to ensure that the intended contextual effects can be recovered (Carston 2002: 130). If the communicator assumes that a particular assumption is available to, or recoverable by, the audience, they will not encode this assumption linguistically because this would only cause an unnecessary increase of processing effort. For example, if John knows that Mary is aware of the date of Brexit (and assumes that Mary knows that he knows), then it would be unnecessary for him to say: "I'll be happy on the 31st of January because I'm a Brexiter" – unless he hopes to achieve some extra effect by saying this explicitly.

3. Explicitation in translation

Encoding a linguistic utterance as well as interpreting it involves a series of choices. It is in fact the possibility of making choices that carries information in linguistic communication. In encoding an utterance, the choices are made by the communicator. These also include choices as to how much information will be encoded and how much information will be left unencoded, leaving it to the hearer to make choices and infer such implicit information. The more information is encoded linguistically, the less room for choices to be made by the audience and the smaller the role of inference in interpreting.

Based on this, *translational explicitation* can be defined as the procedure of encoding in the translation certain pieces of information which the audience of the original text can only have access to through inferencing. The increased level of *explicitness of the translation* thus means that it contains more linguistically encoded information than the source text, as a result of which the role of the context, and the amount of inferential effort required in interpreting the text, is decreased. In other words: certain elements of content that the reader of the original text can only access through inference are included in the target text by the translator in linguistically encoded form.

A typical case of explicitation in translation is when an implicature communicated by the source text is rendered as an explicature in the target text. This is what happens if John's English utterance, "I'll be happy on the 31st of January" is translated into Hungarian as, for instance, "Január 31-én boldog leszek, mert én Brexit-párti vagyok" ('I'll be happy on the 31st of January as I'm a Brexiter').

However, as we have seen in Section 2, even an explicature is normally the result of combining linguistic with contextual information. Therefore, based on the relative degree of linguistic and contextual information used in the process of contextual development, even explicatures can be seen as being at different levels on a scale of explicitness. The greater the amount of linguistic information and the lesser the role of contextual information, the more explicit an assumption is. Then explicitation can also take the form of increasing the level of explicitness of an explicit assumption, meaning that the communicator decreases the amount of inferential effort needed to work out the assumption by increasing the amount of linguistically encoded information.

Consider the following Hungarian example, taken from Heltai ([2005] 2014: 115): *Kék a szeme*. The sentence consists of the following morphemes: *kék* 'blue', *a* 'the', *szem* 'eye', and the possessive suffix *-e* 'his/her'. In such Hungarian constructions the copula is not used in the present tense, but as its use is compulsory in the past or the future tense, lack of its use implies a present meaning. Thus the sentence can be glossed literally

as 'blue [is] his/her eye'. The use of the singular form of the noun *szem* is explained by the fact that in Hungarian the norm is to use the singular even for referents that come in pairs, unlike in English, where the norm is to rather use the plural form (e.g. *hands, legs, ears, pants, trousers* or *scissors*). An appropriate English translation of the sentence could thus be *Her eyes are blue*. It is easy to see that the English sentence is more explicit than the Hungarian one on three counts. The possessive form *her* encodes information relating to female gender which the Hungarian form does not. The copular meaning is encoded linguistically in English by the verb *are*, while the Hungarian sentence leaves it to be inferred. And thirdly, the plural form *eyes* also encodes more information, since the fact that the person has more than one (blue) eye is made explicit in English, whereas in Hungarian it also needs to be inferred. Now let us assume we want to use these linguistic utterances in both languages to communicate the same assumption concerning the colour of a female person's eyes. Clearly, while in both language versions the assumption is communicated as an explicature, the English translation is more explicit than the Hungarian original, and it thus represents a case of explicitation.

To sum up, explicitation in translation can take two forms according to the kind of change occurring in the level of explicitness: (1) qualitative change, turning an implicature into an explicature and (2) quantitative change, increasing the level of explicitness of an explicature. These two forms of explicitation are referred to in Murtisari (2013: 330) by the terms *categorical explicitation* and *scalar explicitation*.

4. Goals of explicitation in translation

Why do translators explicitate? To answer this question, let us first take a look at the nature of translation. In a relevance-theoretic framework, translation can be considered as an interlingual interpretive act of communication aiming at optimal resemblance with the source text. The *optimal resemblance* of the translation to the original means that, on the one hand, it gives rise to contextual effects that are similar to those of the source text and that, on the other hand, the level of processing effort required of the target audience to work out these effects is not unreasonably high (Gutt 1991: 101). The notion of optimal resemblance, thus, makes clear the double-faced nature of translation: a translated text is assumed to be in some interpretive relationship with the original and, at the same time, it is also a different text that needs to function in a different communication situation.

The ideal situation when the translation conveys the same set of assumptions is called *direct translation* (Gutt 1991: 163). Obviously, this is only possible if the translation is processed in the same context. However, it is often the case in translation that the

original context is not readily available in the target reader's cognitive environment. In such a *secondary communication situation* (Gutt 1991: 73) direct translation is either not possible or can only be achieved at an increased level of processing effort. The relevance of the translation in both cases is lower than it would be in a primary communication situation. As Heltai ([2011] 2014: 174) points out, the translator can do two things to increase the relevance of the translated text. One is to ensure the contextual effects of the translation by increasing the number of assumptions that the audience will be able to work out for certain. This can be done, for instance, by categorical explicitation, i.e. explicating certain implicatures of the original text. The second is to decrease in some way the level of processing effort required. This can be done, for instance, by scalar explicitation, i.e. increasing the explicitness of an explicature. In an ideal case, the two goals may be achieved simultaneously.

Let us examine the first example again. If John's utterance of "I'll be happy on the 31st of January" is translated into Hungarian as, for instance, "Január 31-én boldog leszek, mert én Brexit-párti vagyok" ('I'll be happy on the 31st of January as I'm a Brexiter'), the categorical explicitation can be explained along the following lines. The translator assumes that the assumption relating to the final date of Brexit, which is needed for working out the intended implicature, may not be available in the target reader's cognitive environment. To make sure that the implicature is not lost because of the missing contextual premise, the translator turns it into an explicature. The translation thus becomes somewhat indirect but, at least, manages to save an important assumption that was meant to be communicated.

Now let us return to our second example, in which the Hungarian sentence *Kék a szeme* is translated into English as *Her eyes are blue*. While the Hungarian sentence also communicates the intended assumption explicitly, the English version is definitely more explicit, on three counts, as we have seen. The question is why the translator decided to effect these explicitations. Could not something like *His or her eye blue* be used as an appropriate translation here? Not for two reasons. One is that since English offers a compulsory choice between the male and female form of the third person singular personal pronoun, the form *his or her* would suggest that the communicator is not able to make the choice, which in turn would suggest that the gender of the referent is unclear in the situation described. And since in our example this is not the case, as in the original Hungarian version the gender of the person can be inferred from the context, the translation would communicate an unwanted assumption. Second, in English it is compulsory to use the copular verb in such a construction in all tenses. If the copula is missing, this will make the audience ponder why it is missing: Is it simply a mistake? If it is, in what tense should the sentence be interpreted? And can it be, for instance, that the sentence is uttered by a non-native speaker

of English? Or is it not a mistake but a conscious choice? Then is there some extra meaning communicated by the lack of the copula? In any case, interpreting the utterance would require more effort without an explicit copula and could also lead to unwanted effects. And third, as in English the default solution is to use the plural form of nouns referring to dual body parts, use of the singular form would probably lead the audience to look for further effects, as a result of which they might come to work out such implicit assumptions as *THE PERSON ONLY HAS ONE EYE* or *THE OTHER EYE OF THE PERSON HAS A DIFFERENT COLOUR*. Thus, here again, the translation would lead to unwanted assumptions. Now it may be obvious for the audience of the translation from the context of the utterance that these assumptions are not in fact meant to be communicated. In this case the audience would finally come to the conclusion that the unusual formulation of the translation was not meant to communicate any extra effect but was perhaps a lapse on the translator's part. This way the audience would finally be able to work out the intended assumption but would have to exert some unnecessary processing effort. To save the audience from having to do this extra computation, a rational translator would decide to use the plural form because, this being the norm, this is the form that would be expected and any deviation from it would make the audience perform some unnecessary inferencing in looking for unintended effects.

5. Pragmatic explicitation in translation

Let us now summarize what we can learn from these examples. The first example illustrates the case of categorical explicitation: an implicature turned into an explicature in the translation. The cause of the explicitation is this: The translator assesses the cognitive environment of the target audience and finds that a contextual assumption needed for interpreting the utterance is not available for them. Taking account of this difference, the translator decides to make sure that the implicated assumption in question will be worked out by the audience and eliminates the need for the missing contextual premise by making the assumption explicit in the translation. The cause of the explicitation here is a difference between cognitive environments, which would potentially hinder achievement of the communicative goal. The aim of the translator is to ensure that the communicative goal is reached despite this obstacle. Such cases are often referred to by using the term *pragmatic explicitation* (or something similar) in the literature (for details see, for instance, Klaudy 1998 and 1999, Robin 2013, or Vermes 2019).

The second example illustrates the phenomenon of scalar explicitation. The English translation does not communicate anything other than the Hungarian original – it

simply communicates the same explicature in a more explicit way. The explicitations here are partly caused by grammatical differences and partly by a difference in terms of norms, or conventions, of language use. In other words, they arise because “the possibilities of expression are different” in the two languages (Heltai [2011] 2014: 174). Such procedures are often called by names such as *obligatory* (or *rule-motivated*) *explicitation* and *optional* (or *norm-motivated*) *explicitation*, respectively (again, see Klaudy 1998 and 1999, Robin 2013, or Vermes 2019). Importantly, the translation, even in such cases, does not *have to* be more explicit than the original. However, a rational translator will take into account differences between the source and target languages concerning the grammatical systems as well as conventions of language use to avoid communicating unwanted assumptions or causing an unnecessary increase of processing effort.

As was pointed out in Vermes (2019), eventually even decisions about following rules and norms are motivated by pragmatic considerations in the sense that it is always on the basis of the given communication situation and informative intention that translators choose to use particular linguistic forms. They can use grammatical or ungrammatical forms, and can use forms that do or do not conform to norms, depending on what seems appropriate. Decisions concerning what meanings to make explicit and what meanings to leave implicit always depend on the given communication situation and communicative goal. In general, when translators decide to explicitate some meaning, what they do, in effect, is reduce the number of choices that the audience can, or has to, make in interpreting the utterance. By doing so, they can increase the probability of correct interpretation or can decrease the amount of inferential effort required for interpreting the utterance. Translators (as any communicator) always aim to make their utterances optimally relevant for the audience. In order to achieve this goal, they need to take into account how an appropriate interpretation will be enabled by the cognitive environment of the audience. In other words: they make pragmatic decisions. In this sense, then, clearly all explicitations are pragmatic, as far as the goal of the explicitation is concerned.

Consider the second example again. The Hungarian sentence *Kék a szeme* can be translated into English as *Her eyes are blue*, but this is obviously not the only option. Imagine a situation where two investigators are talking at a crime scene. The first says: “Mit tudunk az elkövetőről?” (“What do we know about the perpetrator?”) And the second answers: “Kék a szeme.” Now, depending on the context, a number of translations may be possible, the one we have been examining so far being only one among them. Other options would include: *She is blue-eyed* or *It was a blue-eyed person*, or even an elliptical form such as *Has blue eyes*. Whether or not to explicitate because of the linguistic differences discussed above is a choice the translator needs to make, depending on the communicative goals.

Another interesting example, taken from the book *Animal Farm* by George Orwell and its Hungarian translation, entitled *Állatfarm*, by László Sziogyártó, will show that there are cases when the different types of explicitation described in the literature cannot even be neatly distinguished from each other. In Chapter Seven of the book we read about Snowball, a young boar:

Suddenly, early in the spring, an alarming thing was discovered. Snowball was secretly frequenting the farm by night! The animals were so disturbed that they could hardly sleep in their stalls. Every night, it was said, he came creeping in under cover of darkness and performed all kinds of mischief.

In the last sentence of the excerpt, the pronoun *he* is used as the subject of the verb *came*. It will probably cause no problem for any reader to assign the appropriate referent to the pronoun, as the name *Snowball*, which was used only two sentences previously, is still active in the reader's cognitive environment. The Hungarian translation is the following:

Kora tavasszal váratlanul ijesztő dolgot fedeztek fel. Hógolyó éjszakánként titokban bejár a tanyára. Az állatok annyira nyugtalanok lettek, hogy alig tudtak aludni az istállóikban. Hógolyó a sötétség leple alatt állítólag minden éjjel beosont, és mindenféle gazságot művelt.

In the last sentence of the translation, instead of a pronoun, the name *Hógolyó* ('Snowball') is used as the subject, explicating the referent of the pronoun *he*. How could this explicitation be explained? Contrastive studies have shown (Heltai and Juhász 2002, Jenei 2006 and Pápai 2001, cited in Károly 2007: 85–86) that in English-to-Hungarian translation personal pronouns are often deleted or substituted by nominal expressions. The reasons for deleting pronouns are the following. On the one hand, there is a grammatical difference between English and Hungarian, as in Hungarian the referential information of the pronoun subject is also encoded in the verbal suffix. On the other hand, there is also a difference in usage conventions between the two languages here, as unstressed pronoun subjects are normally deleted in Hungarian, since the verb form makes them redundant. The use of nominal expressions in translating English pronouns is often motivated by another grammatical difference between the two languages: the third person singular pronoun, unlike in English, has only one, gender-neutral, form in Hungarian and thus in cases when the gender of the referent has to be made clear, translators resort to using a suitable noun or noun phrase. This phenomenon was probably first described in a systematic way in Klaudy (1994), where it is discussed

as a typical case of the translational operation called *grammatical concretization*. Klaudy also points out that use of this operation is by no means automatic but requires conscious decision based on a careful consideration of several factors (Kaludy 1994: 159).

Returning to our example: The unmarked Hungarian form of the sentence would thus be this, with no surface subject: *A sötétség leple alatt állítólag minden éjjel beosont, és mindenféle gazságot művelt*. However, since there is another sentence separating the one including the name *Hógolyó* and this one, and this intermediary sentence has a different subject, the translator probably felt that lack of a surface subject might cause an unjustified increase of processing effort for the reader in trying to assign the appropriate referent to the hidden subject pronoun. To avoid this, he decided to use a surface subject, but since the personal pronoun, for the reason explained above, would not have been an ideal choice, he opted for using the name instead.

In summary, what we can see here is this: The root cause of the explicitation is a difference between conventions of use. On this ground, it could be called a case of norm-oriented explicitation. However, as a matter of fact, the Hungarian norm would require the translator to delete the subject pronoun: that is, to use *implication* rather than explicitation. Which means, of course, that the real cause of the explicitation, overriding the norm-oriented implication, was the translator's pragmatic intention to avoid an unwanted increase of processing effort in the given context. Importantly, however, there would probably be no need for explicitation at all if there were no such difference in norms between the two languages. Thus, as we can see, this is a rather complex example: while the explicitation is triggered primarily by a difference in usage norms, it is definitely motivated by a pragmatic goal. And as such, it would seem to be a case of pragmatic explicitation.

6. Conclusion

Relevance theory provides a convenient framework for describing and explaining translation phenomena. The translator's task can be seen as deciding which assumptions communicated by the source text can be communicated in the translation in accordance with the principle of optimal resemblance and how: how much information needs to be encoded linguistically to ensure that the audience can work out the intended interpretation. To use a metaphorical term introduced in Heltai ([2003] 2014: 138): the translator has to *repackage* the message of the original. Repackaging may be hindered by various factors, the three most obvious ones being (1) grammatical differences between the source and the target language, (2) differences between conventions of language use,

and (3) differences between the cognitive environments of source and target language readers (see, for instance, Heltai [2003] 2014: 138–139, Heltai [2011] 2014: 174). Such differences will, in many cases, have the consequence that the original message (informative intention) cannot be reproduced without losses in translation or can be reproduced only in an indirect way.

In this framework translational explicitation can be described in a natural manner as a particular means of ensuring the relevance of the target text in a secondary communication situation. Relevance theory also enables us to provide a coherent explanation of the causes and effects of translational explicitation. It enables us to explain, for instance, why it does not always seem possible to make a clear difference between the different types of explicitation described in the literature, including such categories as *obligatory*, *optional* and *pragmatic explicitation*. It may be that, just as in the case of many other aspects of language and language use, these are prototype categories, which cannot neatly accommodate all possible cases.

In fact, translation itself seems a prototype category with no clear boundaries. How far can one go, for instance, in explicating meanings conveyed by a source text? Where is the point when the difference between the original author's informative intention and the translator's interpretation does not any longer sanction use of the term translation in reference to the target language text? Where is the boundary between translation and adaptation? There seem to be no clear boundaries. If translation is seen as a form of communication, then the fuzziness of the concept naturally follows from the fact that any decision made in translation is a dynamic function of the communication situation.

References

- Carston, R. 2002. Linguistic Meaning, Communicated Meaning and Cognitive Pragmatics. *Mind & Language* Vol. 17, 1–2: 127–148.
- Gutt, E.-A. 1991. *Translation and Relevance*. Oxford: Basil Blackwell.
- Heltai, P. 2003. Az explicitáció egyes kérdései angol–magyar szakfordításban. In F. Silye, M. (ed.): *Porta Lingua: Szaknyelvoktatásunk az EU kapujában*. Debrecen: Debreceni Egyetem. 173–198.
- Heltai, P. 2005. Explicitation, Redundancy, Ellipsis and Translation. In Károly, K. and Fóris, Á. (eds.): *New Trends in Translation Studies*. Budapest: Akadémiai Kiadó. 45–75.
- Heltai, P. 2009. Fordítás, relevancia, feldolgozás. In Nádor, O. (ed.): *A magyar mint európai és világnyelv. A XVIII. Magyar Alkalmazott Nyelvészeti Kongresszus előadásai*, Vol. 5/1. Budapest: MANYE – Balassi Intézet. 27–53.

- Heltai, P. 2011. Az explicitáció mint kommunikációs univerzálé. In Navracscics, J. and Lengyel, Zs. (eds.): *Lexikai folyamatok egy- és kétnyelvű közegben: pszicholingvisztikai tanulmányok II*. Budapest: Tinta Könyvkiadó. 124–134.
- Heltai, P. 2014. *Mitől fordítás a fordítás?* Budapest: Eötvös József Könyvkiadó.
- Heltai, P. and Juhász, G. 2002. A névmások fordításának kérdései angol–magyar és magyar–angol fordításokban. *Fordítástudomány* IV.2: 46–62.
- Jenei, G. 2006. A referencia fordításának kérdései angol–magyar és angol–spanyol fordításokban. *Fordítástudomány* VIII.1: 27–45.
- Károly, K. 2007. *Szövegten és fordítás*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Klaudy, K. 1994. *A fordítás elmélete és gyakorlata*. Budapest: Scholastica.
- Klaudy, K. 1998. Explicitation. In Baker, M. (ed.): *Encyclopaedia of Translation Studies*. London: Routledge. 80–85.
- Klaudy, K. 1999. Az explicitációs hipotézisről. *Fordítástudomány* I.2: 5–21.
- Laviosa, S. 2002. *Corpus-based Translation Studies*. Amsterdam – New York: Rodopi.
- Murtisari, E. T. 2013. A Relevance-based Framework for Explicitation and Implication in Translation: An Alternative Typology. *trans-kom* 6 [2]: 315–344.
- Murtisari, E. T. 2016. Explicitation in Translation Studies: The journey of an elusive concept. *Translation & Interpreting* Vol. 8 No. 2: 64–81.
- Olohan, M. 2004. *Introducing Corpora in Translation Studies*. London and New York: Routledge.
- Pápai, V. 2001. *Az explicitációs hipotézis vizsgálata*. PhD dissertation. Pécs: Pécsi Tudományegyetem.
- Robin, E. 2013. Az explicitáció etikája. In Klaudy K. (ed.): *Fordítás és tolmácsolás a harmadik évezred elején: 40 éves az ELTE Fordító- és Tolmácsképző Tanszéke*. Budapest: ELTE Eötvös Kiadó. 49–64.
- Sperber, D. and Wilson, D. 1986. *Relevance*. Oxford: Basil Blackwell.
- Vermes, A. 2019. Explicitation procedures in translation. In Vermes, A. (ed.): *A fordítás arcai 2018*. Eger: Líceum Kiadó. 73–83. http://forditas.uni-eger.hu/public/uploads/a-forditas-arcai-2018_5cb453ae8a4c1.pdf (Retrieved: 04.02.2020)
- Wilson, D. 1992. Reference and relevance. *UCL Working Papers in Linguistics* 4: 165–191.

KALÓ KRISZTINA

AZ ÚJRAFORDÍTÁS RENESZÁNSZA.
SHAKESPEARE *SZENTIVÁNÉJI ÁLOM* CÍMŰ DRÁMÁJÁNAK
MAGYAR FORDÍTÁSTÖRTÉNETE ÉS A FORDÍTÁSOK
ÖSSZEHASONLÍTÓ ELEMZÉSE¹

1. rész²: *A Szentivánéji álom fordítástörténete*

A műfordításon belül a színpadi művek fordítása különleges helyet foglal el, hiszen a dráma műfaji sajátosságánál fogva – a vizualitáson kívül – szóbeliségre épül. Ebből következik, hogy a drámafordításnak nem elsősorban jól olvashatónak, hanem hallás után könnyen érthetőnek kell lennie. A fordító sosem feledkezhet meg arról, hogy egy színházi előadás alatt a közönség nem tud visszalapozni a szövegek könyvben, nem tudja befolyásolni a színészek beszédtempóját, és semmilyen módon nem tud időt nyerni, hogy átgondolhassa a hallottakat. Ezért minden szövegegységnek azonnal hatnia kell, és a teljes szövegnek hallás után is jól követhető, koherens egészet kell alkotnia. Különösen nem könnyű megfelelni a fordítási elvárásoknak, ha azt is figyelembe vesszük, hogy egy drámaszöveg még gyorsabban veszíti el nyelvi frissességét, mint például egy prózai mű. Minden bizonnyal ez indokolja, hogy Shakespeare egyik leggyakrabban játszott darabja, a magyarul *Szentivánéji álom* címen ismert *A Midsummer Night's Dream* mára már legalább hét magyar változatban létezik: Arany János, Emőd György, Eörsi István, Csányi János, Nádasy Ádám, Jánosházy György és Gál Tibor fordításainak köszönhetően. Sőt, Balogh Géza bábszínházi átdolgozását is jegyzi a Színháztörténeti adattár, bár ez utóbbi Arany, Eörsi és Nádasy szövegének figyelembevételével készült.

Az eredeti mű keletkezését egyes Shakespeare-kutatók 1594–95 tájékára teszik (Campbell 1966: 540), amit többek között egy szövegutalásra lehet alapozni (II/1, Titánia említi a rendkívül esős 1594-es évet), míg mások egy évvel későbbre gondolják (Bevington 2019). A Campbell által szerkesztett Shakespeare-enciklopédia szerint abban egyetértenek a kutatók, hogy a darab egy magánelőadásra készült, minden bizonnyal nemesi családok sarjainak esküvői ünnepélyére. A szakirodalom szerint azonban más kutatók azt sem zárják ki, hogy az I. Erzsébet udvarában rendezett Szent Iván-napi ünnepségekre

1 A kutatást az EFOP-3.6.1-16-2016-00001 „Kutatási kapacitások és szolgáltatások komplex fejlesztése az Eszterházy Károly Egyetemen” című projekt támogatta.

2 A tanulmány fordításelemzéssel foglalkozó 2. része a későbbiekben jelenik meg.

rendelték. A szerelem–esküvő tematikához Shakespeare vélhetően számos forrást használt. Egészen nyilvánvalónak tűnik, hogy Zuboly és a számára ötletéhez Lucius Apuleius *Aranyszamár* című művének William Adlington 1566-ban kiadott angol fordítása szolgált alapul. Pyramus és Thisbe története Ovidius *Átváltozás* című munkájához köthető. Theseus és Hyppolyta története kapcsán bizonyítottan tekinthetjük Chaucer lovagmeséjének közvetlen hatását (*Canterbury mesék, A lovag meséje*) és Plutarkhos *Párhuzamos életrajzok* című művéből a Theseus-ra vonatkozó részt (Brooks 1979: lix). Egyértelmű a *commedia dell'arte*-ből átvitt motívum, szerelmespárok párhuzamosan futó és összefonódó története, és Twyning kapcsolatot vél felfedezni a szerelmesek megpróbáltatásai és a *Der Busant* című koraközépkori német elbeszélő költemény között (Twyning 2002: 77). Kevésbé bizonyítható, mégis valószínűsíthető, hogy ezeken kívül Shakespeare színhagyomány útján ismert népi történetekből is merített. Különböző utalásokból arra lehet következtetni, hogy már 1600 előtt színpadra vitték a darabot, de dokumentálva csak a 1604. január 1-jei londoni bemutatóról tudunk (Brooks 1979: lvii). Kéziratból nyomtatásba több változatban is került a színdarab, a leghitelesebb szövegnek a Shakespeare műveit egybegyűjtő, 1623-ban megjelent *Első folio (First Folio)* kiadást tekintjük.

A korlátozott kulturális kapcsolatok miatt Magyarországon csak a 19. század első évtizedeiben találunk feljegyzést erről a darabról. Buczy Emil (1782–1839), piarista-rendi tanár és gyulafehérvári kanonok azonban nem olvasta Shakespeare szövegét, hanem az angol kiadó, Nicholas Rowe (1674–1718) írásaira hagyatkozva említi egyik, az *Erdélyi Múzeum* tudományos folyóiratban megjelent és a dráma fejlődését tárgyaló cikkében (Buczy 1817: 30). Dávidházi nagyon alapos kutatásokra támaszkodva nyomon követi a magyarországi Shakespeare-kultusz történetét, így tudjuk, hogy a 19. század első évtizedeiben még csekély a magyar érdeklődés Shakespeare vígjátékai iránt. Olyannyira, hogy a *Szentivánéji álom* nem is jelenik meg a Magyar Tudományos Akadémia 1831. évi jegyzékében a lefordítandó Shakespeare-művek között. Az első szövegalapú említést Vörösmarty Mihály teszi 1837-ben a *Dramaturgiai töredékek* című tanulmányában, ahol hivatalos magyar fordítás híján *Nyárközépjé álma* címmel szerepel (Vörösmarty 1837: 44). Vörösmarty tervei között volt a színmű lefordítása, erről tanúskodik Petőfi egyik, 1848. február 10-én kelt, Aranyhoz írt levele:

Shakespearet erősen fordítjuk Vörösmartyval, én e hónapban „bevégzem „Coriolánus”-t, már a negyedik felvonás vége felé járok, Vörösmarty „Lear”-ez. Én „Coriolan”-on kívül még okvetlen lefordítom „Rómeó”-t, „Othelló”-t, „III. Richárd”-ot, „Athenei Timon”-t, „Cymbelin”-t, s talán „IV. Henrik”-et és a „Téli regé”-t; Vörösmarty „Lear”-en kívül „Macbeth”-et, „Hamlet”-et, „Viola”-t, a „Nyáréji álmot” s még nem tudom mit. (Alföldi 2001: 26)

Ezen az utaláson kívül azonban nincs más nyoma Vörösmarty fordításának. A fent idézett levél további soraiban Petőfi arról panaszkodik, hogy a kiadó ígérete ellenére nem veszi meg a fordításait, bár lehet, hogy kinyomtatják, és a fordítók jövedelméből levonják a költségeket, de nem tudják, hogyan lesz még. Így könnyen elképzelhető, hogy Vörösmarty végül hozzá sem fogott ennek a vígjátéknak a lefordításához.

A színház iránt érdeklődő fiatal Arany már jóval fordítói munkái előtt is ismerte Shakespeare-t. Gyulai Pálnak 1855. június 7-én Nagykőrösről küldött, majd Toldy Ferencen keresztül az MTA kéziratárába került önéletrajzában említi, hogy amikor tanárai megtudták, hogy jeles diákok színészi pályára szeretne lépni, nem elleneztek. Sőt egyikük, Sárvány Pál (1765–1846) debreceni professzor, az MTA levelező tagja meghallgatta és biztatta is: „Erdélyi, pártfogóm, mit sem szólott ellene, sőt az agg Sárvári magához hívatott, szavaltatott (akkor szép csengő hangom volt) és énekeltetett, s elégtelen ajánlotta: ‘Csak Sekszpírt! Sekszpírt domine!’” (Arany 1888a: XLI). A tanácsot megfogadva Arany elkezdett Shakespeare-t olvasni, először német fordításban. Nem csoda, hogy Arany első Szentivánéji-fordítása egy német szöveg alapján készült el valamikor az 1830-as évek végén vagy az 1840-es évek elején. Arany azonban nem volt elégedett ezzel az első, Christoph Martin Wieland (1733–1813) német fordításából készült próbálkozásával. Tudjuk ezt abból a keltezés nélküli (talán 1844-ből származó) levélből, amelyet Szilágyi Istvánnak (1819–1897) küldött válaszként:

Kedves Barátom Uram!

A Nyáréji álmat csakugyan megtaláltam, a padlásán, eső-víztől átázva, összepeénészedve, s mivel összefűzve sem volt, annyira széthányva, hogy mesterség volt összeszedni. Ily alakban, mint olvashatatlant, el nem küldhettem: használtam tehát hosszas betegeskedésem hidegleléstől szabad óráit, s letisztázva íme küldöm. Azonban csalatkoznék ön, ha benne egyebet, mint nyelvgyakorlati próbafordítást képzelne. És darabos ez is, mert Shakespeare tömött stíljével nem én, kezdő, de a nagy Wieland is ugyancsak küzdve birkózik, hogy a bővebb, s egyszersmind rokon német nyelvre bár – áttehesse. Azonban a darab menetét, velejét belőle föl lehet talán fogni, annyival inkább, mivel szolgál fordításom, a Wielandétól – hanem ha erős szükség esetében – távozni nem mert. S a jambusok? – a hogy lehetett. Miattok kitévelt nyomorítani nem akartam. (Arany 1888b: 3–4)

Ez a „szolgai” és „nyelvgyakorlati prózafordítás” nem is maradt fenn. Ha Arany el is küldte, eltűnt vagy megsemmisült, mert a továbbiakban nem lehet nyomát találni. A Shakespeare születésének háromszázadik évfordulójára való készülődés azonban Magyarországon is lendületet adott a fordításoknak. Tomori (Teodorovits) Anasztáz

(1824–1894) matematikatanár, Arany tanártársa a nagykőrösi református gimnáziumban hirtelen mesés örökséghez jutott, amelyet a magyar művelődésnek és tudománynak kívánt szentelni. Az ő ötlete volt – többek között – egy teljes Shakespeare-kiadás is, így komoly anyagi támogatásával 1858-ban elkezdődött a forráskiadások és fordítók keresése az első magyar nyelvű Shakespeare összkiadáshoz. A nagyszabású munka elveinek kidolgozását Aranytól kérte, aki emellett fordítói feladatot is kapott: a *Szentivánéji álom*, a *Hamlet* és a *János király* magyarra ültetését. Gyulai Pálnak így számol be a munka kezdeti szakaszáról 1858. december 22-én:

A Shakespeare-fordításba csakugyan engem is bevontak. Sokat tőlem hiába várnak, de megkísértem, egyet vagy kettőt, ha lehet, lefordítani. Most a Nyáréji álomot nézegetem, de veszett nehéz munka. Majd fele rímelt jambus, nem is számítva a rövid dalokat, melyek még foglyosabbak. (Arany 1889: 52)

A Kisfaludy Társaság 1860-ban vette kézbe a készülő Shakespeare-kötet ügyét. A munkálatok szervezésére alakult Shakespeare Bizottság Tomori és Arany véleményét is figyelembe véve jelölte ki a fordítás alapjául szolgáló szöveget (Deliuss-kiadás, vö. Paraizs 2017: 137–138), hogy minden fordító jó minőségű és egységes angol nyelvű szövegből dolgozzon. A Bizottság 1863. november 26-i ülésének jegyzőkönyve tanúskodik arról, hogy öt év megfeszített munkával Arany befejezte az immár angol szövegből készült fordítását: „Arany János igazgató tudósítván a társaságot, hogy Shakespeare Midsummer Night’s Dreamje fordításával elkészült – mit a gyűlés örvendetes tudomással vett, – felolvasá belőle a harmadik felvonást” (K.T. 142–143, 1. pont alatt).

Arany fordítása végül a *Szent-Iván éji álom* címet kapta. Egy része, a III. felvonás 1. és 2. jelenete mutatványszöveggként jelent meg a *Koszorú* folyóirat 1864. április 10-i számában (2. évf., I. félév, 15. szám, 348–353), majd teljes terjedelmében a várva várt *Shakespeare színművei* 1. kötetében (Pest, Kisfaludy Társaság, 1864). A nyomtatott kiadást megelőzően, 1893 decemberében azonban a szöveg színházi példánya már a színházhoz került Egressy Gábor (1808–1866), a Kisfaludy Társaság színész-rendező tagjának személyes közvetítésével. Az ősbemutatóra 1864. április 23-án került sor a pesti Nemzeti Színházban Szigligeti Ede rendezésében. A darab fogadtatásáról Bayer részletesen ír *Shakespeare drámái hazánkban* című színháztörténeti munkájának 2. kötetében. Eszerint a darab szép sikert aratott több előadáson is, bár „a magasztalók karába belevegyült egy-egy dissonáló hang s a színi előadás is azt éreztette, hogy előadónk elszoktak a művészi fordítások finomságától [...]” (Bayer 1909: 99). Ehhez képest Egressy jóval kritikusabban fogalmaz a bemutató előadásról, amelyen ő maga Oberont alakította. Szász Károlynak írt egyik kiadatlan levelében olvashatjuk:

A mi színházi ünnepélyünk nem ütött ki úgy a mint én óhajtottam volna. A ház telve volt nagyon mind a kétszer, ma is megtelik úgy félig-meddig: de sem a kiállítás, sem az előadás (az első) nem lehetett kielégítő. A túlbuzgóság nervózusokká tett bennünket, előadókat s egyik hiba a másikat érte. Szörnyű dúlást vittünk véghez a szövegen, a mi, barátunkat a fordítót, a ki jelen volt, desperatussá tehettem. Azóta még nem találkoztam vele, de bizonyos vagyok benne, hogy kedélye ettől a kellemetlen hatástól egy hónapig sem fog megszabadulni. Másfelől a kiállításban s elrendezésben nem volt semmi poëzis. [...] Egyébiránt ily kiállításához nekünk sem gépezetünk, sem diszitóink nincsenek. (1864. április 25. In: A Várszínház 1991. december 2-i bemutatójának műsorfüzete)

Egressy éles önkritikája ellenére az Országos Színháztörténeti Múzeum és Intézet online adattára szerint a *Szentivánéji álom* a leggyakrabban játszott Shakespeare-darab. Arany munkája mintegy százharminc évig nagyra becsült, és az egyetlen elfogadott fordítás volt.

Az 1990-es évektől kezdve azonban színházi paradigmaváltás történik, és a színházak nagyon gyakorlatias felkérésére Shakespeare drámái újrafordítások formájában kezdik reneszánszukat élni. A korábbi klasszikus fordítások helyett egy új elv, a „színpadra fordítás” (Nagy 2010) jegyében jönnek létre Shakespeare darabjainak új fordításai, amelyek a mai nyelvhasználatot adaptálják a reneszánszkori Shakespeare-drámák témavilágához. Bármennyire is eszményítették sokáig, Arany Szentivánéji-fordítása sem kerülhetette el a „felülvizsgálatot”, bár az elején még kíméletesen zajlik a folyamat. A sort valójában már 1980-ban elkezdte Eörsi, aki Ács János, a kaposvári Csiky Gergely Színház rendezőjének kérésére modernizálja az Arany-féle klasszikusnak számító fordítást, mivel a rendezői elképzelés minduntalan zátonyra futott a több mint százéves szövegen (Eörsi 1994: 86). „Illő elfogódottsággal láttam munkának, úgy éreztem magam, mint aki tündérbertben bolyongva attól retteg, hogy rátör a halandók szükséglete” – írja utószavában (Eörsi 1994:86). Eörsi tehát kezdetben egyszerre bátor és bátortalan hozzányúlni Arany szövegehez, de a munka előrehaladtával belátja, hogy a modernizálás elkerülhetetlen:

A XIX. századi magyar irodalom általános prudériája és ezen belül Arany János különlegesen univerzális szemérmessége sehogy sem hangolódhatott rá a shakespeare-i erdő sötét humorú iszonyára. Így hát – hála Arany felülmúlhatatlan nyelvi erejének – bővöltes magyar mesejáték született, mely – legalábbis így vélem – szellemében közelebb áll a Csongor és Tündéhez, mint az eredeti darabhoz. (Eörsi 1994: 86)

Ugyanakkor Eörsi nem változtat Arany mesterember-jelenetein, meghagyja Zuboly nevét és néhány régies múlt idejű igealakot, ily módon is tisztelettel adózva Aranynak.

Még szintén az 1980-as években, egészen pontosan 1984-ben Emőd György színész-rendező is készít egy Aranyra már sokkal kevésbé támaszkodó fordítást a győri Kisfaludy Színház részére saját rendezéséhez. A korabeli színikritika így örököltette meg Emőd vállalkozását:

A győri Kisfaludy Színházban Emőd György rendező akart valamit, és nem is keveset a *Szentivánéji álom*mal. Figyelemre méltó pályakezdése után ez várható is volt – az azonban meglepetés, hogy az ambiciózus rendező koncepciója megvalósításához első lépésként újrarendezte a drámát. Egyszerűen hangzik: elővette az eredeti angol szöveget, s minden bizonnyal Arany János fordítását is – és lefordította a művet. Ha tekintetbe vesszük, hogy még alig nyugodott le a vihar Eörsi István modernizálása körül, akkor ez istenkísértés. Mindenképpen az.

Emőd György fordítása – ami az egészet, a szöveget, s benne a drámát illeti – sikerült. Az alapos összehasonlító olvasás során kitűnik, hogy szinte egyetlen sor se egyezik a korábbi fordítással, s ha igen, ott nyomós oka van. A tiszteleten és a tapintaton kívül nyilván a józan ész is azt diktálhatta, hogy az „Ide nekem az oroszlánt is!” ne változzék, valamint szintén őrizze régi formáját néhány szállóige s közismert sor. (Csáki 1984: 23)

1993–94-ben Csányi szintén saját rendezéséhez dolgozza át Arany fordítását, mert saját bőrén tapasztalja meg, hogy az előző évszázadban készült magyar szöveg „bár szép és művészi részeket tartalmaz, a mai közönség számára nem érthető” (Szele 2008: 54). Csányi újrarendezte a mesterember-jeleneteket, és bravúros előadást hoz létre alkalmi társulatával a Merlin Színházban, amelyhez a díszletet is ő tervezi. Az 1994. május 6-i bemutató kimagasló szakmai és közönségsikert aratott, és a produkció a továbbiakban is számos díjat nyert. De Eörsi és Csányi legnagyobb érdeme talán mégis az, hogy – mély tisztelettel ugyan, de – kényszerítve érezték magukat fittyet hányni az Aranyfordítás érinthetlenségére, és ezzel megnyitották az utat az akár merészebb újrarendezéseknek is.

Nádasdy 1995-ben Gothár Péter felkérésére készült fordítása már egyértelműen nem Arany-átdolgozás, hanem egy teljesen új nyelvezetű, a mai nézőhöz szóló, több helyütt provokatív szöveg. Nádasdy teljes mértékben meg akart felelni a hallás utáni érthetőség követelményének. Ennek ellenére úgy véli, hogy fordítása „rendes, kosztümös fordítás” – idézi Goron (2011).

A kolozsvári születésű költő, műfordító Jánosházy nagy Arany-tisztelő. Marosvásárhelyen megjelent fordítása kicsit visszakanyarodik a klasszikushoz, és mintha ellenpólusa akarna lenni az előző – szerinte – túlságosan is modernizáló törekvéseknek.

Pedig Balogh Géza 2006. évi komplett átdolgozása három előző fordítás alapján teljeséggel indokolt, hiszen egy bábszínházi előadáshoz, Jozef Krofta rendezéséhez kellett adaptálnia Shakespeare művét.

A mai állás szerinti legfrissebb fordítás Gál Tibor – saját szavaival élve – „mű- és szerzőkedvelő” fordítása, amely néhány évig asztalfiókban hevert, mielőtt alapos átcsiszolást követően 2019-ben nyilvánosságra került. Gál előszavában ír fordítói koncepciójáról: „Formai hűségre törekedtem, a verssorok számát, a jambus és a trocheus váltakozását és a rímelést igyekeztem betartani” (Gál 2019: 1). A szöveg mindenképpen jelentős figyelmet érdemel, és kíváncsian várjuk a jövőjét, mert bár a szöveg nem konkrét színházi felkérésre készült, mint az előzőek, a színpadra vitel lehetősége mindvégig fontos szempont volt a fordító számára.

A *Szentivánéji álom* új magyar fordításairól szóló tanulmány első részét zárhatjuk azzal a megállapítással, hogy Arany érdemeit elismerve az 1980–90-es évektől kezdődően több fordító próbálkozott kompromisszumos megoldásként Arany-adaptációként újra fordítani a művet, megjelent azonban az a fordítási irány is, amely dekanonizálja a nagy klasszikust, és egyetlen fő szempont figyelembevételével kezeli az angol szöveget: hogyan tudná a mai színházi rendezőknek a Shakespeare-szöveggel kapcsolatosan felmerülő nagyon gyakorlatias igényét kielégíteni, és a reneszánsz nyelvet a mai nézők nyelvhasználatához a lehető legközelebb hozni. A tanulmány második részében a fordítók koncepcióját és nyelvi megoldásait vetjük össze, hogy megállapítsuk, melyik fordító milyen mértékben vállalt újító vagy éppen kevésbé modernizáló stílust.

Források

- Shakespeare, William 1984. *Szentivánéji álom*. Emőd György fordítása. Győr: Kisfaludy Színház.
- Shakespeare, William 1994. *Szentivánéji álom*. Arany János fordítása. Budapest: Helikon Kiadó.
- Shakespeare, William 1993. *Szentivánéji álom*. Eörsi István fordítása. Budapest: Cserépfalvi Kiadó.
- Shakespeare, William 1994. *Szentivánéji álom*. Csányi János fordítása. *Színház* 1995/1 drámamelléklet.
- Shakespeare, William 2012. *Szentivánéji álom*. Nádasy Ádám fordítása. Budapest: Magvető Kiadó.
- Shakespeare, William 2001. *Szentivánéji álom*. Jánosházy György fordítása. *Látó*, 2001 (XII. évf.), 8–9. <http://lato.adatbank.transindex.ro/?cid=343> (Letöltve: 2020. 01. 15.)

Shakespeare, William 2019. *Szentivánéji álom*. Gál Tibor fordítása. <https://mek.oszk.hu/2000/20028/20028.pdf> (Letöltve: 2020. 03. 08.)

Irodalom

- A Kisfaludy Társaság üléseinek jegyzőkönyvei, 1860–1870. MTA Könyvtár és Információs Központ Kézirattár, Ms 5769.
- Alföldy Jenő (szerk.) 2001. *Olvastam, költőtárs...* Arany és Petőfi levelezése prózában és versben. Budapest: Neumann Kht. <https://www.mek.oszk.hu/06100/06126/html/index.htm> (Letöltve: 2019. 11. 26)
- Arany János 1888a. *Arany János hátrahagyott iratai és levelezései*. I. kötet: *Arany János hátrahagyott versei*. Szerk. Arany László. Budapest: Ráth Mór.
- Arany János 1888b. *Arany János hátrahagyott iratai és levelezései*. III. kötet: *Arany János levelezése író-barátaival*. Szerk. Arany László. Budapest: Ráth Mór.
- Arany János 1889. *Arany János hátrahagyott iratai és levelezései*. IV. kötet: *Arany János levelezése író-barátaival*. Szerk. Arany László. Budapest: Ráth Mór.
- Bevington, D. 2019. A Midsummer Night's Dream. *Encyclopedia Britannica*. <https://www.britannica.com/topic/A-Midsummer-Nights-Dream-play-by-Shakespeare> (Letöltve: 2019. 11. 15.)
- Bayer József 1909. *Shakespeare drámái hazánkban*. Pest: Kisfaludy Társaság.
- Brooks, H. F. (szerk.) 1979. *A Midsummer Night's Dream*. The Arden Shakespeare, 2. sorozat. London: Methuen & Co.
- Buczy Emil 1817. A' tragoedia legfőbbje a görögöknél 's mostani állapotja. *Erdélyi Múzeum* IV/9: 3–36.
- Campbell, O. J. (szerk.) 1966. *The Reader's Encyclopedia of Shakespeare*. New York: Thomas Y. Crowell Company.
- Csáki Judit 1984. Mindenki éberem. A Szentivánéji álom Győrben. *Színház* XVII. évf., 6. szám (1984. június): 23–26.
- Dávidházi Péter 1989. „Isten másodszülöttje.” *A magyar Shakespeare-kultusz természetrajza*. Budapest: Gondolat Kiadó.
- Goron Sándor 2011. Eörsi, Jánosházy, Nádasy versus Arany, avagy a 19. századi nyelvhasználat és a „színpadra fordítás”. *Helikon* XXII. évf., 18. (584.) szám (2011. szeptember 25.). https://regi.helikon.ro/index.php?m_r=2678 (Letöltve: 2020. 01. 28.)
- Nagy Gergely Miklós 2010. Mr. Shakespeare magyar hangjai. Könyvkritika Szele Bálint: *Társalogni avval, aki bölcs*. 11 *Shakespeare-interjú* c. könyvéről, Ráció Kiadó, 2008.

<http://www.revizoronline.com/hu/cikk/2100/szele-balint-tarsalogni-avval-aki-bolcs>
(Letöltve: 2020. 01. 28.)

- Paraizs Júlia 2017. A Szentivánéji álom-fordítás többnyelvű kritikai kiadásáról. In Gábori Kovács József – Major Ágnes (szerk.): „...és palota épül a puszta beszédből”: *Akadémiai tudományos ülésszakok a 200 éves Arany Jánosról*. Budapest: reciti. 135–144.
- Twynning, J. 2012. *Forms of English History in Literature, Landscape, and Architecture*. New York: Springer Nature.
- Vörösmarty Mihály 1837. *Dramaturgiai töredékek*, I. kötet. Budapest: Atheneum.

FELTÉTELEZETT FORDÍTÁS, ÁLFORDÍTÁS, METAFIKCIÓ: J. M. COETZEE, *ALKONYVIDÉK*

Közhely, hogy a posztmodern regények gyakran explicit vagy implicit párbeszédet folytatnak a kortárs irodalomkritikával. Az azonban talán viszonylag kevésbé gyakori, hogy egy regény a fordítást tematizálja, a fordításról szóló metaszöveg (is) legyen, s ezáltal saját eljövendő fordítójának is – példaként vagy ellenpéldaként – útmutatásul szolgáljon a követendő fordítói stratégiák tekintetében. Ilyen szöveg a dél-afrikai születésű, immár Nobel-díjas J. M. Coetzee 1974-es első regénye, a *Dusklands*, amely messzemenőleg kihasználja az író akkor még teljes ismeretlenségében rejlő potenciákat: J. M. Coetzee-t mint pusztán fordítót szerepelteti. Ezen alaphelyzetből kiindulva a *Dusklands* olvasható a fordításról szóló, a fordítás metaforájával játszó metafikcióként: bonyolult eljárással a szerzői és az értelmezői pozíciót is éppen a fordító metaforáján, maszkján keresztül problematizálja. Miközben fordító és szerző, fordító és értelmező-olvasó között elmosódnak a határok, az írás, az értelmezés és a fordítás folyamata is az éppen aktuális (gyarmatosító) hatalmi diskurzusba beágyazott, megbízhatatlan, ironikus távolságtartással kezelendő folyamatként jelenik meg, amely egyúttal a radikális újírás pozitív lehetőségét is magában hordozza. Az önmagát nagyrészt feltételezett fordítások együtteseként tételező (és jórészt álfordítások láncolataként lelepleződő) regényben az írás-fordítás-értelmezés metaforikus során keresztül a fordítás is alapvetően lezárhatatlan értelmezési folyamatként jelenik meg. Azaz a fordításról is szóló *Dusklands* az értelmezéseket felnyitó fordítói gyakorlat mellett állásfoglalás is egyben. Jelen tanulmány¹ elsősorban e metaforarendszer kirajzolódását kívánja feltérképezni, rövid kitekin-téssel a magyar fordításműben² megvalósuló fordítási gyakorlatra. Ugyanakkor az elemzés közvetlenül a Bényei Tamás által jegyzett *Alkonyvidék* (2008) szövegére hivatkozik. Ezzel közvetett módon jelzi, hogy a *Dusklands* szövege által sugallott következtetések – a jó fordítás egyik ismérveként – nem egyszerűen párhuzamba állíthatók az *Alkonyvidék* olvasatával (Józan 2009: 354), hanem a magyar fordításmű ugyanazokhoz a következtetésekhez vezet a fordításhoz kapcsolódó metaforarendszer tekintetében szövegközeli olvasat alapján is.³

1 A kutatást az EFOP-3.6.1-16-2016-00001 „Kutatási kapacitások és szolgáltatások komplex fejlesztése az Eszterházy Károly Egyetemen” című projekt támogatta.

2 A műfordítás helyett Józan közvetlenül használt, mintegy a kritikai fordulatot jelző terminusa, amely „rokon Gideon Toury 'feltételezett fordítás' fogalmával” (Józan 2009: 14).

3 Jelen tanulmány első része annak az összefüggő elemzésnek, amely arra tesz kísérletet, hogy Józan Ildikónak a *Mű, fordítás, történet* (2009) című kötetében körvonalazott fordításkritikai megközelítésében tárgyalja az *Alkonyvidéket*. A gondolatmenet abból az alapfelvetésből indul ki, hogy Józan kritikai

Az *Alkonyvidék*ben megvalósuló bonyolult metafikciós játék aspektusainak értelmezéséhez érdemes először áttekinteni a szövegkomplexum felépítését és a részegységek által kijelölt narrátori és szerzői pozíciókat. A regény két, időben és térben egymástól távol játszódó, mégis organikusan összekapcsolódó fő narratívából áll: a többé-kevésbé látványosan rövidebb szövegekből összetevődő elbeszéléseket a gyarmatosítás központi témáján kívül motivikus ismétlődések is összekötik. Az első rész a vietnami háború idején az Egyesült Államokban játszódó *A Vietnam-projekt*, amely Eugene Dawn, egy „jelentéktelen hivatalnok” (Coetzee 2008: 12) első személyű, jelen időben írott elbeszélése. Ennek öt fejezetébe ékelődik be másodikként az a *Bevezetés*, amely a Kennedy Intézetben a Védelmi Minisztérium számára készített jelentés, az Új Élet Projekt része. A Projektért egy bizonyos Coetzee, Dawn felettese a felelős, ő az elsődleges olvasója a *Bevezetés*nek, amely azonban szintén a mitográfus Dawn munkája. Az elbeszélésből fokozatosan Dawn személyes traumákban gyökerező, de a Vietnam-projekt által katalizált megőrlésének folyamata rajzolódik ki: majdnem megöli fiát, a zárófejezetet pedig már elmeegógyintézetben írja, analízisben. A második rész szerkezete ennél sokkal összetettebb, és a korábban regényszereplőként megjelenő Coetzee által sejtetett metafikciós manőverek is e részben teljessé válnak.

Jacobus Coetzee elbeszélése ugyanis narratológiai illúziójára épül, amelynek segítségével négy különböző, a Coetzee névvel fémjelzett, a fordító metaforáján keresztül megvilágított elbeszélői-szerzői és értelmezői pozíciót hoz létre.⁴ Egyúttal a Coetzee-karakterek genealógiai során keresztül létrehozza a regényborítón szerzőként feltüntetett J. M. Coetzee irodalmi eredettörténetét.⁵ Gideon Toury „feltételezett fordítás” fogalma „minden olyan megnyilatkozásra [vonatkozik], amelyet fordításnak tekintenek a célkultúrában, bármi legyen is ennek a megkülönböztetésnek az alapja” (Toury 2007: 328). A feltételezett fordítás esetében három posztulátum teljesül: „egy feltételezett fordítás mindig egy célkultúra szövege, amelyről jogunk van próbaképpen feltételezni, hogy létezik

fordulatot sürgető felvetésének megfelelően e fordításmű önálló, irodalomelméleti megalapozottságú értelmezésre érdemes. Mivel pedig a forrásmű csak egy a fordításmű számtalan intertextusa közül, az értelmezés gerincét egyáltalán nem a forrásművel való összehasonlításnak és az esetleges veszteségek listájának kell alkotnia (Józan 2009: 251–254). Az elemzés második része, amely a *Dusklands*ben körvonalazott fordítói stratégia megvalósulását az intertextusok terén vizsgálja az *Alkonyvidék*ben, az *Alföld*ben jelent meg 2019-ben (Reichmann 2019). Végkövetkeztetése szerint az *Alkonyvidék*ben megtestesülő fordítói gyakorlat abban a tekintetben is megfelel a regényben kirajzolódó fordításmegközelítésnek, hogy a magyar szöveg megteremti a célnyelvi kultúrában saját kontextusát, intertextuális hálóját (Józan 2009: 263), azaz számos további szöveget von be a regény értelmezésének terébe, ezáltal is hangsúlyozva az olvasási-értelmezési folyamat lezárhatatlanságát.

4 A *Dusklands* posztmodern metafikciós stratégiáit részletesen tárgyalja Mike Marais (1996). Belátásai kiindulópontul szolgálnak a feltételezett fordításokkal folytatott manipulációk itt következő értelmezéséhez.

5 Vö. Dominic Head (1997: 43–44).

egy másik szöveg, másik kultúrában és nyelven, amelyből bizonyos átviteli folyamatok eredményeképp eredeztethető, s amelyhez most bizonyos viszonyok fűzik, s amelyek közül néhányat – az adott kultúrán belül – szükségesnek és/vagy elégségesnek tekintünk” (Tourey 2007: 333). Mint az álfordítások⁶ esetében általában, a paratextusok az *Alkonyvidék*ben is kulcsfontosságú szerepet játszanak a feltételezett fordítás posztulátumának létrehozásában:⁷ „Szerkesztette és utószóval ellátta S. J. Coetzee / Fordította J. M. Coetzee” (Coetzee 2008: 75, oldalszám nélkül), olvasható rögtön a második rész címe alatt. Bár ez két szövegegységet sejtet, a fordítói előszóval és a függelékkel együtt valójában négy dokumentumból áll az *Elbeszélés*. A fordítói előszó nem csak megerősíti a feltételezett fordítás illúzióját, hanem további információkkal is szolgál szövegekről és szerzőkről egyaránt. A második egység ezek alapján egy bizonyos Jacobus Coetzee 18. századi elbeszélésének fordítása, amelynek forrásnyelve a holland. A harmadik szöveg viszont az 1951-es első kiadáshoz eredetileg a jelenlegi fordító (J. M. Coetzee) édesapja (S. J. Coetzee) által afrikaans nyelven írt bevezetőjének fordítása (Coetzee 2008: 79, oldalszám nélkül), amely itt *Utószó* címen jelenik meg, saját jegyzetapparátussal (Coetzee 2008: 150–169). Jacobus Coetzee első személyű elbeszélése az 1760–62 között Nagy-Namaquaföldre tett két útjának történetét mondja el, amelyek közül a második bosszúhadjárat: a megszegyenülésének helyszínéül szolgáló bennszülött falu kiirtásával és Coetzee korábbi szolgálóinak lemészárlásával zárul. Ezen történeteket mondja részben újra, részben pedig kommentálja az *Utószó* a dél-afrikai apartheid első éveiben⁸ hősiesként: S. J. Coetzee kegyelettel tekint távoli őseire és „népünk egyik alapító atyjá”-ra (Coetzee 2008: 151) – arra a Jacobus Coetzee-re, aki ámokfutó mészárosként a gyarmatosítás legsötétebb aspektusait világítja meg történetével. Különösebb további magyarázat nélkül következik ezután a negyedik egység, a függelék: *Jacobus Coetzee úti beszámolója (1760)*, egy három és fél oldalas hivatalos dokumentum, amelyet egyébként titkár jegyzett le az írástudatlan, a beszámolót X-szel szignáló Coetzee vallomása alapján, tanúk előtt (Coetzee 2008: 170–173).

Az *Alkonyvidék* második részében tehát a fordítói előszó és a három feltételezett fordítás (útleírás, tudományos igényű kommentár, hivatalos tanúvallomás) a név segítségével metaforikus és egyúttal genealogikus sorba rendezi a feltételezett szerzőket. Egyrészt

6 „Azokat a szövegeket nevezik ál- vagy fikatív fordításoknak, amelyekről azt a látszatot keltették, hogy fordítások, ámde soha nem létezett megfelelő forrásszövegük egy másik nyelven, s így esetükben ‘átviteli folyamatok’ vagy fordítási viszonyok tényéről sem lehet beszélni” (Tourey 1995: 40, saját fordítás).

7 Erről bővebben lásd Józán (2009: 257–259).

8 Dél-Afrikában az apartheidet 1948 és 1994 közöttre szokás datálni, azaz a Nemzeti Párt hatalomra jutásától a faji szegregáció hivatalos eltörléséig és egyben az első szabad választásokig. Nyilvánvalóan nem véletlen egybeesés, hogy a fordítói előszó S. J. Coetzee írását egy éppen „1934 és 1948 között minden évben meghirdetett [...] előadásorozatban” gyökereztetni (Coetzee 2008: 79, oldalszám nélkül), mint arra Dominic Head felhívja a figyelmet (Head 1997: 44).

a Coetzee név a regényborítón feltüntetett szerzőt egyszerre azonosítja metaforikusan J. M. Coetzee fordítóval és az útleírás feltételezett szerzőjeként megjelenő Jacobus Coetzeevel, akik egymás alteregói is. Másrészt S. J. Coetzee történész nemcsak genealogikus összekötő kapocs a szerző(k) és a fordító, szerző-fordítók között, hanem tevékenysége is mintegy a fordítás és az eredeti szöveg alkotása között lokalizálja a szövegértelmezést. Írásának egyes részletei ugyanis szabadfordításoknak vagy alternatív fordításnak tűnnek Jacobus narratívájával összehasonlítva:

Miután átkelt a Nagy Folyó gázlóján, Coetzee északkelet felé indult el a Leeuwen folyó mentén (//Houm). Napokon át hegyes vidéken haladt. Az ötödik napon kiért egy füves síkságra, a nagy namaquák földjére. (Coetzee 2008: 167)

Korábban Jacobusnál:

A Nagy Folyótól északra sziklás hegyek közé érkeztünk, és négy napon át a Leeuwen folyó medrét voltunk kénytelenek követni, amíg ki nem értünk arra a széles, füves síkságra, amely Nagy-Namaquaföld kapuja. (Coetzee 2008: 90)

S. J. Coetzee ugyanakkor 20. századi értelmezőként szerzői babérokra is tör, amikor irodalmisága tekintetében kritizálja szépapja útleírását, és egészíti ki az odaértett olvasó igényeinek megfelelően. Ez történik, amikor például vadászkaland beszúrásával teszi „izgalmassá” Jacobus elbeszélését, és így hozza helyre a történetírás szempontjából felmerülő hiányosságot, miközben elemzi is az eseménysor „szerkezetét” „drámai ismérvek” tekintetében. „Remélem, élvezték a kalandot” – zárja az epizódot (Coetzee 2008: 162). Ezzel egyszerre idézi meg a posztmodern metafikciók irodalmi önreflexióját és a fieldingi, sterne-i 18. századi regény szerzőjét, aki gyakran kiszól a regénynarratívából olvasójához. A Coetzee néven keresztül kibontakozó szerző–fordító–olvasó metaforikus és genealogikus sort támasztja alá az is, hogy a történet eredetpontjánál szintén szerzőség és (intra)lingvális fordítás mosódik össze. Az úti beszámoló „Elbeszélőjének” (Jacobusnak) szavait ugyanis O. M. Bergh „Tanácsos és Titkár” nyilvánvalóan nem csak lejegyezte, hanem a kenetteljes hangnemből és a végeérhetetlen mondatokból ítélve át is fogalmazta a hivatalos stílus követelményeinek megfelelően. Erről tanúskodik a fentebb idézett esemény az elbeszélés sorrendje tekintetében immár harmadik, az események „valós” kronológiája tekintetében első változata:

A Nagy Folyót maga mögött hagyván Elbeszélő tovább folytatta utazását észak felé, egy másik folyó mentén [...]; Elbeszélő ekként négy napig egyhuzamban a folyópárt

mentén kényszerülve folytatni útját, az ötödik napon szélesen elterülő és dús fűvű síkra ért, mely nem más volt, mint a Nagy Namaquák földjének kapuja [...]. (Coetzee 2008: 171)

Azaz Jacobus „társ szerzőjeként” a szavait lejegyző hivatalnok, a titkár is csatlakozik a Coetzee-alteregők sorához, amire finom utalás lehet, hogy két keresztnéve szintén csak kezdőbetűkkel van megadva. Titkár és elbeszélő kettős szerzőalakja olvad újra egybe közös leszármazottjukban, a hivatalnok Eugene Dawnban, aki az első rész szerzőjeként a mitográfia „nyitott terepén” éli ki megkésett felfedezői és gyarmatosító ambícióit: „Ha kétszáz évvel ezelőtt élek, lett volna egy egész földrész, amelyet felkutathattam és feltérképezhettem volna, és megnyithattam volna a gyarmatosítás számára” (Coetzee 2008: 50). Összességében az *Alkonyvidék* önnön szerzőjének olyan fiktív eredettörténete is egyben, amely a szerző születését csak az újraírás függvényében, az értelmezői és a fordítói tevékenység közötti bizonytalan és könnyen átjárható határvidéken képes elképzelni. E bizonytalanság fokozódik tovább azáltal, hogy az első részben Eugene Dawn „értő olvasója” és egyben felettese viseli az *Alkonyvidék* (melyik?) szerzőjének, Coetzee-nek a nevét, ő az S. J. Coetzee-hez hasonlatos értelmező apaalak. Ily módon az olvasó – az *Alkonyvidék* olvasója – is bekapcsolódik a szerző-értelmező-fordítók metaforikus láncolatába.

Milyen hozadékaik vannak a feltételezett fordítás illúziójának, a fordító-szerző-komentátor-olvasó azonosításának az értelmezésben?⁹ Az álfordítás tudatos választása mögötti lehetséges motivációk közül a presztízs kihasználása, az irodalmi újítás, valamint a felelősség áthárítása (Toury 1995: 41–43) tűnik a legrelevánsabbnak e kérdés megválaszolásához. A feltételezett forrásszöveg presztízsét használja ki a fordításon keresztül autentikusként prezentált történelmi dokumentum, illetve a tudományos diskurzus tényszerűségének és racionalizmusának aurájával körbevont *Utószó*. Az eredeti forrásszöveg, mely egyben történelmi dokumentum, egyrészt tanúságtétel az irodalmi reprezentáció tényszerű gyökerei és így hitelessége mellett, másrészt éppen az irodalmi alkotás eredetiségének hiányára, elkerülhetetlenül intertextuális természetére hívja fel a figyelmet. Így az irodalmi értelmezést olyan nyomozómunkaként tételezi, amely az eredeti felkutatására irányul, vagy ha tetszik, az arra ráakódott interpretáció palimpszeszt rétegeinek felfejtésére. Ezen eredetit az *Alkonyvidék* megnyugtató, szinte elérhető közelségbe helyezi: ott lapul a regény végén szerényen meghúzódó fordításszövegtől csupán egyetlen további lépésre. Annak szem előtt tartásával, hogy az *Alkonyvidék* abban a pillanatban kezdi

9 E kérdésfeltevés arra a paradoxonra épül, amelyre ugyancsak Toury hívja fel a figyelmet: bár az álfordítások csak lelepleződésük után vizsgálhatók akként, amik, hatásmechanizmusuk megértéséhez mégis elengedhetetlen a lelepleződés előtti szituáció rekonstrukciója, az álca átmeneti elfogadása (Toury 1995: 40).

ironikusan felforgatni¹⁰ autenticitás, tény, ráció és eredetiség fogalmait, ahogy megidézi őket, mégiscsak elmondható, hogy a feltételezett fordítás illúziója teremti meg e felforgató folyamat kiindulófeltételét.

Jacobus Coetzee feltételezett fordításként megjelenített narratívája ugyanakkor olyan terep, amelyen hosszú hagyományra visszatekintve két különböző módon is kreatív és normasértő irodalmi újítás zajlik a fordítás álcája mögött, és ezzel mintegy a fogadó kultúra szankcióit elkerülve (Toury 1995: 42). *Jacobus Coetzee elbeszélése* ugyanis irodalomtörténetileg a dél-afrikai regénynek mint nóvumnak a születését viszi színre a gyarmatosítás történelmi kontextusában írott útirajzból, miközben a kortárs, a realizmus öröksége által uralt angol nyelvű dél-afrikai irodalmi közegbe (Vaughan 1998: 50–53) a posztmodern (Parker 1996: 99) vezet be. E kettős normasértéshez kapcsolódik az álfordítások mögött rejlő közönségmanipuláció egy másik megszokott eleme: az akár irodalmi, akár büntetőjogi felelősség áthárítása. A fordítás ténye ugyanis mintegy elhatárolja a feltételezett fordítót az elkerülhetetlenül mindig távol lévő, és éppen ezért a gyakorlatban felelősségre vonhatatlan eredeti alkotó (Toury 1995: 42) kockázatos vagy éppen felvállalhatatlan megoldásaitól. A feltételezett fordítás segítségével kísérel meg J. M. Coetzee határvonalat húzni a széppapa brutális és örült gyarmatosító diskurzusa, az apa Jacobus Coetzee-t heroizáló és ezáltal az apartheid mitológiáját 1934 és 1948 között aktívan létrehozó értelmezése (Head 1997: 44), valamint saját pozíciója közé. Ez egyben hangsúlyozottan nyelvi, a fordítás tényétől elválaszthatatlan határhúzás: Jacobus Coetzee nyelve a gyarmatosítóké, amellyel J. S. Coetzee közösséget vállal, amikor változatlanul, hollandul jelenteti meg a szöveget az apartheid nyelvét beszélő afrikaans olvasótábor¹¹ számára – ez utóbbit jelzi az utószó eredeti nyelve. J. M. Coetzee viszont angolra, a korai gyarmatosítás múltjától és az apartheidől többé-kevésbé elhatárolódó dél-afrikai fehér liberális intelligencia és irodalom nyelvére fordít.¹² Olyan, a fordítás tényében és nyelvében egyaránt megtestesülő elhatárolódási kísérletről van itt szó, amelyet Kenneth Parker Coetzee kritikái írásainak kontextusában „az elnyomás közös történelmi gyökereitől való távolságtartás”-ként (Parker 1996: 84) határoz meg, s amelyre Coetzee maga

10 A pszeudo-dokumentumok önleplező iróniájáról, illetve az azokat eluráló „pszeudo-rationális” diskurzusról lásd Head (1997: 29–34).

11 Az afrikaans nyelv a hollandból származik, eredetileg a dél-afrikai búr telepesek nyelve volt. Az afrikaner identitás viszont, amely nem feltétlenül korlátozódik az afrikaanst anyanyelvüknek vallókra, nemcsak nyelvi, hanem ideológiai hovatartozást is jelölhet: Dél-Afrika politikátörténetében a 19. század végén a Brit Birodalommal való szembenállásra utal, amely azonban a Birodalom felbomlásával a II. világháború után az apartheid alapját képező feketeellenes nacionalizmusnak adta át a helyét (Head 1997: 6–7).

12 Vö. Kannemeyer (2013: 71–72) valamint Kossew (1998: 7–8). Coetzee törekény köztes pozíciójáról – afrikaner származású, de nyelvben és politikai beállítottságában az angol kultúrkörhöz kapcsolódik – lásd Head (1997: 6–7).

„etnikai-nyelvi” elkülönülésként utal (id. Kossew 1998: 8). A fordítás azonban kétélű fegyvernek bizonyul e tekintetben: azzal, hogy egy szöveget fordításra érdemesnek tart, a fordító elkerülhetetlenül egyfajta közösséget is vállal a feltételezett szerzővel, ami kulcsfontosságú szerepet játszik a Dominic Head meglátása szerint az *Alkonyvidéket* uraló, mindenkire – szerzőre, értelmezőre, fordítóra, olvasóra – egyaránt kiterjedő bűnrészes-ség, cinkosság atmoszférájának létrehozásában (Head 1997: 29–48). Hasonló következtetésre jut Mike Marais, aki szerint az *Alkonyvidék* metafikciója olyan „felkavaró” módon teszi írás és olvasás aktusait elválaszthatatlanná a gyarmatosítás folyamatától, amellyel az olvasót mintegy kényszeríti, hogy a gyarmatosító, a bűnelkövető szerepébe helyezkedjen bele, aki saját fogalomrendszerét kényszeríti rá a gyarmatosítottra – legyen az szöveg, terület vagy őslakos (Marais 1996: 80–81). Marais meglátása a fentiek alapján analogikusan kiterjeszhető a fordításra, amely e metaforikus sorban szintén a (gyarmatosító) hatalmi diskurzust reprodukáló, de egyben – mint erről a későbbiekben szó lesz – remélhetőleg felforgató tevékenységként jelenik meg.

A feltételezett fordítások¹³ posztulátumainak talaján bontakoznak ki tehát azok a további metafikciós játékok, amelyek valószínűsíthető álfordításokként leplezik le *Jacobus Coetzee elbeszélése*nek túlnyomó részét, de mégis fenntartják a bizonytalanságot a szövegegységek státuszával kapcsolatban. Ezzel beilleszkednek a regény azon elemeinek sorába, amelyek Derek Attridge olvasatában alapvetően rázzák meg a szerző és az olvasó közötti íratlan szerződésbe vetett hitet az elmondottak – természetesen fiktív – realitásával kapcsolatban (Attridge 2004: 20). *Jacobus Coetzee elbeszélése és az Utószó* álfordítás, azaz fikció státusza valószínűleg az átlagolvasóban is hamar tudatosul, hiszen a hetvenes évek óta az ilyen és hasonló elbeszéléstechnikai fogások szinte klisévé merevedtek, a posztmodern metafikció iskolapéldái, amelyekre ha más nem, „a Coetzee-alakok elburjánzása” mindenképpen felhívja a figyelmet (Head 2009: 42). Fikciójuk önleplező, többek között mert Jacobus elbeszélése anakronisztikus (Knox-Shaw 1996: 116), írástudatlan szerzőt jelöl meg írójaként (Parker 1996: 90), és például Klawer halálának két különböző története kapcsán a cselekmény szintjén bocsátkozik nyilvánvaló önelmentmondásokba (Attridge 2004: 20, Coetzee 2008: 131–132). S. J. Coetzee feltételezett

13 A pontosság kedvéért megállapítható, hogy a magyar fordításműben a feltételezett fordítás újabb rétege rakódik az egymásból származtatott (ál)fordítások palimpszesztjére, amelyek eredményeképpen a fenti „létár” eredménye négy feltételezett fordításra módosul. A második rész fedlapján megjelenő paratextusban ugyanis ugyanaz az anomália, a szerző nevének és a cím nyelvének az össze nem illése (vö. Józán 2009: 260) ismétlődik, amely az *Alkonyvidék* borítóján is, s amely feltételezett fordításként azonosítja a teljes szöveget. Ezen belül a fordító előszavának kivételével mindegyik szövegrészlet közvetett fordításként tétéleződik első körben – s csupán erről a feltételezéstől bizonyosul be az álfordítások lelepleződésének eredményeként, hogy jórészt nem helytálló. Mivel a metafikció tekintetében ezek az aspektusok nem játszanak központi szerepet, nem tűnt szükségesnek a bevonásuk az elemzés terébe.

tudományos kommentárja helyenként látványosan ássa alá önnön stílusát, például amikor a Coetzee expedíciója által hátrahagyott nyomok abszurd leltári jegyzékévé válik átmenetileg (Coetzee 2008: 165), bár a jegyzetek pontatlanságainak elhittelenítő hatása (VanZanten 1991: 74) valószínűleg csak a filológiai rendkívül igényes olvasó számára érzékelhető. E nyilvánvalóan fiktív felütés csak még bizonytalanabbá teszi a függelékben közölt úti beszámoló helyzetét: annak ellenére, hogy ez az egyetlen valódi fordításhoz igen közel álló szöveg, a legeredetibbnek tűnő dokumentum, mégis ez az *Alkonyvidék* fordítási szempontból legproblematikusabb státuszú részlete. Annyira nyilvánvaló fikció kontextusába épül be, hogy természetes olvasói reakció fiktív dokumentumnak tekinteni. Csakhogy olyannyira nem az, hogy Peter Knox-Shaw eredetileg 1982-es tanulmánya nyomán – és David Attwell 1993-as cáfolata ellenére – még a Coetzee-kritika is évtizedekig ezt a részt tekintette a regény egyetlen autentikus szövegének: elfogadták, hogy a valóban létező holland nyelvű forrásszöveg, azaz valódi történelmi dokumentum valódi angol fordítása. A forrásszöveg és az átvitel posztulátuma egyébként be is igazolódik, csak a viszonyok problematikusak: „szándékos félrefordítások” – kihagyások, változtatások – vannak benne, amelyek segítségével Coetzee hozzáigazította az „eredeti” dokumentumot az elbeszéléséhez, amelyet egyébként tényszerűen a történelmi dokumentum adaptációjaként írt.¹⁴ Ezen adaptáció során pedig igen mélyen merített egyéb, Jacobus utazásáról fennmaradt történelmi dokumentumokból (Knox-Shaw 1996: 108–109). Az álfordítások útvesztőiben az *Alkonyvidék* úgy vezeti vissza olvasóját önnön eredeti, intertextuális forrásához, hogy közben annak mind eredetisége, mind forrás státusza manipulációk áldozata lesz. Az eredet felderítésére irányuló nyomozómunka csak ahhoz a csalódott belátáshoz vezet, hogy ha létezik is a szerzőnek és a történetnek ősforrása, az az *Alkonyvidék* olvasója számára végső soron hozzáférhetetlen. Ez pedig igen szkeptikus következtetésekre vezet bármiféle eredetben gyökerező magértelem létének vagy hozzáférhetőségének tekintetében.

Éppen ezért az *Alkonyvidék* tekinthető Coetzee állásfoglalásának egy olyan vitában, amely egyidős magával a fordításelméleti diskurzussal: a szó szerinti vs. értelem szerinti fordítás dilemmájában (Venuti 2004: 14–15). Ha a fordítás nem támaszkodhat semmiféle végső magértelemre, akkor a fordítás során megalkotott szövegváltozat nem lehet más, mint csupán egy lehetséges értelmezés, mégpedig olyan interpretáció, amelyet

¹⁴ David Attwell 1993-as monográfiája nyomán Kannemeyer 2012-ben még mindig kritikai konszenzusként beszél azon Knox-Shawhoz visszavezetett feltételezésről, hogy az úti beszámoló autentikus, és egyúttal ismét fel is hívja a figyelmet téves voltára. Kannemeyer (is) beszámol a regény keletkezési körülményei között Coetzee austini kutatásairól, és arról, hogy Coetzee a dokumentum – és számos egyéb korabeli útleírás – angol változataival dolgozott (Knox-Shaw 1996: 108, Attwell 1993: 46–47, Kannemeyer 2013: 21, 221).

a nagyon is láthatóvá tett fordító személye, az őt meghatározó (politikai és egyéb) diskurzusok hoznak létre. Coetzee saját aforizmatikus megfogalmazásában a *Doubling the Point* című esszé- és interjúkötetből: „az olvasás mindig fordítás, ahogy a fordítás pedig mindig irodalomkritika”.¹⁵ Ez pedig nemcsak, vagy nem elsősorban a veszteség, hanem az új értelmezés felnyitásának pozitív lehetőségét is felvillantja. Hasonló implikációkat hordoz J. C. Kannemeyer meglátása, aki a fiktív fordító J. M. Coetzee tevékenysége alapján – aki saját bevallása szerint korábban törölt szövegrészleteket illeszt vissza Jacobus elbeszélésébe (Coetzee 2008: 79, oldalszám nélkül) – a történelem „korrektív” újraírásának lehetőségét kapcsolja az (újra)fordítás eseményéhez (Kannemeyer 2013: 221). Más szóval, a regény mintegy felhívás a valódi fordító – a magyar fordításmű – alkotója számára, hogy explicit módon hangsúlyozza a fordításmű fordítás- és értelmezésjellegét, szemben az uralkodó magyar fordításkritikai hagyománnyal, amely a fordítót ideális esetben láthatatlannak, áttetszőnek feltételezi (Józan 2009: 213, Klaudy 2012: 137–138).

E stratégia szerény, nem kimondottan formabontó, viszont annál szembetűnőbb két jele az *Alkonyvidék* legvégéhez toldott rövidke búr–magyar szószedet (Coetzee 2008: 174, oldalszám nélkül), illetve a magyar fordítói jegyzetapparátus. „A Vietnam-projekt” szövegében mindössze négy jegyzet található, többségük a második részhez tartozik: tizenkettő Jacobus Coetzee elbeszéléséhez, három az utószóhoz. Jellemzően – ahogy a szószedet is – kulturális és történelmi reáliák magyarázatához, idegenítő fordításához, illetve fordítás nélküli átviteléhez kapcsolódnak. A bennük megtestesülő idegenítő eljárás, a forrásnyelvi szöveg kultúrájában rejlő összetett idegenség elismerése egyrészt elegáns ellenpontját képezi annak a gyarmatosító, asszimiláló agressziónak, amely elválaszthatatlanul összefonódik a regény elbeszélői pozícióival és az implikációk szintjén az olvasással, értelmezéssel. Másrészt úgy teszi láthatóvá a fordítót, hogy az *Alkonyvidék* szövegtípusaihoz – részben az (ál)tudományos szövegrészletekhez, részben a fordított és szerkesztett elbeszéléshez – logikusan illeszkedik. Ugyanezen stratégia kevésbé látványos, viszont sokkal szignifikánsabb elemének tekinthető a regény értelmezési horizontját gazdagító intertextuális háló létrehozása a célnyelvi kultúrában. Egyrészt azért, mert a szövegközi utalások felismerése és beemelése a célnyelvi szövegbe olyan rendkívül nehéz feladat, amely általánosságban a fordító kompetenciájának függvénye és egyik mércéje. Másrészt pedig e konkrét regény esetében azért, mert az intertextualitás a fentiek alapján is az önreflexív posztmodern regénynarratíva elengedhetetlen szöveggeneráló és önértelmező poétikai eleme, amely nélkül aligha folytathatnának párbeszédet a *Dusklands* és az *Alkonyvidék* értelmezései: az *Alkonyvidék* olyan értelmezéseket lezáró szöveg lenne,

15 Coetzee megfogalmazására életrajzírója hívja fel a figyelmet (Kannemeyer 2013: 221): „all reading is translation, just as all translation is criticism” (Coetzee 1992: 90, saját fordítás).

amely szövegalkotó gyakorlatával ellentétbe kerülne a *Dusklands* szerzőségről, fordításról és olvasásról megtestesített üzenetével.

Derek Attridge 2004-es, nagy hatású monográfiájának megjelenése óta hagyomány J. M. Coetzee írásait az olvasás etikájának kontextusában tárgyalni. A *Dusklands* metaforarendszere és metafikciója azonban írás és olvasás képzetét is elválaszthatatlanná teszi a fordítás jelenségétől. Mindháromat átpolitizált, ideológiafüggő, a történelmi változásoknak kitett folyamatként tételezi, s ezáltal kiterjeszti az olvasás, értelmezés körüli etikai dilemmákat a fordításra is: egyrészt mintegy óva inti a fordítót attól, hogy a forrásnyelvi szöveget redukáló olvasatban, a gyarmatosítás erőszakos aktusát ismételve vegye birtokba a fordítás során, másrészt pedig éppen az (újra)fordításban látja az egyszerűsítő, tendenciózus, morálisan felvállalhatatlan olvasatok felülírásának lehetőségét. Mindkét aspektus hatalmas felelősséget ró a (társ)szerzőként felfogott fordítóra évtizedekkel azelőtt, hogy a fordítás etikájáról való gondolkodás széleskörűvé vált volna az 1990-es években.¹⁶

Források

Coetzee, J. M. 1983. *Dusklands*. Harmondsworth: Penguin.

Coetzee, J. M. 2008. *Alkonyvidék*. Bényei Tamás fordítása. Pécs: Art Nouveau.

Irodalom

Attwell, D. 1993. *J. M. Coetzee: South Africa and the Politics of Writing*. Berkely – Los Angeles – Oxford, Cape Town – Johannesburg: University of California Press – David Philip.

Attridge, D. 2004. *J. M. Coetzee and the Ethics of Reading. Literature in the Event*. Chicago: University of Chicago Press.

Coetzee, J. M. 1992. Achterberg's „Ballade van de gasfitter”: The Mystery of I and You (1977). In Attwell, D. (szerk.): *Doubling the Point. Essays and Interviews*. Cambridge (Massachusetts) – London: Harvard University Press. 69–90.

Head, D. 1997. *J. M. Coetzee*. Cambridge: Cambridge University Press.

Head, D. 2009. *The Cambridge Introduction to J. M. Coetzee*. Cambridge: Cambridge University Press.

¹⁶ Mérföldkönek tekinthető Henri Meschonnic 1999-es *Poétique du traduire* című műve, amely azonban csak 2007-ben jelent meg angolul (Meschonnic 2011: 11), magyarul pedig nem olvasható.

- Huggan, G. – Watson, S. (szerk.) 1996. *Critical Perspectives on J. M. Coetzee*. Houndmills, Basingstoke: Macmillan.
- Józan Ildikó 2009. *Mű, fordítás, történet*. Budapest: Balassi.
- Kannemeyer, J. C. 2013. *J. M. Coetzee. A Life in Writing*. Michiel Heyns fordítása. Melbourne: Scribe.
- Klaudy Kinga 2012. Empirikus kutatások a fordító láthatatlanságáról. In Horváthné Molnár Katalin – Antonio Donato Sciacovelli (szerk.): *Az alkalmazott nyelvészet regionális és globális szerepe. A XXI. Magyar Alkalmazott Nyelvészeti Kongresszus előadásai*. Budapest – Szombathely – Sopron: MANYE – NYME. http://www.kjf.hu/manye/2011_szombathely/kotet/15_klaudy.pdf (Letöltve: 2019. 06. 15.)
- Knox-Shaw, P. 1996. *Dusklands: A Metaphysics of Violence*. In Huggan, G. – Watson, S. (szerk.). 107–119.
- Kossew, S. (szerk.) 1998. *Critical Essays on J. M. Coetzee*. London: Prentice Hall.
- Kossew, S. 1998. Introduction. In Kossew, S. (szerk.). 1–17.
- Marais, M. 1996. The Hermeneutics of Empire: Coetzee's Post-colonial Metafiction. In Huggan, G. – Watson, S. (szerk.). 66–81.
- Meschonnic, H. 2011. *Ethics and Politics of Translating*. Pier-Pascale Boulanger fordítása. Amsterdam – Philadelphia: John Benjamins.
- Parker, K. 1996. J. M. Coetzee: The Postmodern and the Post-colonial. In Huggan, G. – Watson, S. (szerk.). 82–104.
- Reichmann Angelika 2019. Coetzee megszólal magyarul: *Alkonyvidék*, avagy fordítás és intertextualitás. *Alföld* 70/9: 107–119.
- Toury, G. 2007. Fordítás – célkultúra. Nemes Péter fordítása. In Józan Ildikó – Jeney Éva – Hajdu Péter (szerk.): *Kettős megvilágítás. Fordításeleméleti írások Szent Jeromostól a 20. sz. végéig*. Budapest: Balassi. 319–337.
- Toury, G. 1995. *Descriptive Translation Studies and Beyond*. Amsterdam: John Benjamins.
- VanZanten Gallagher, S. 1991. *A Story of South Africa. J. M. Coetzee's Fiction in Context*. Cambridge (Massachusetts) – London: Harvard University Press.
- Vaughan, M. 1998. Literature and Politics. Currents in South African Writing in the Seventies. In Kossew, S. (szerk.). 50–65.
- Venuti, L. 2004. Foundational Statements. In Venuti, L. (szerk.): *The Translation Studies Reader*. 2. kiadás. New York – London: Routledge.

VERMES ALBERT

RENDRHAGYÓ RECENZÍÓ
EGY ÖTVENKÉT ÉVE MEGJELENT KÖNYVRŐL.
SZABÓ EDE: *A MŰFORDÍTÁS*
(BUDAPEST: GONDOLAT, 1968)

Bevezetés

Ez az írás¹ egy rendhagyó recenzió. Rendhagyó egyrészt azért, mert ötvenkét évvel a könyv megjelenése után íródott. Némileg megkésve, mondhatnánk. (Szolgáljon a könyvismertető írójának mentségére, hogy éppen a könyv megjelenésének évében született, így nem állt módjában a recenziót azon frissiben elkészítenie.) Mégis szükségesnek tűnt megírni, mert korabeli ismertetőik után kutatva csak egyetlen rövid írásra sikerült bukkannom (Szondi 1970), és az is inkább csak a könyv második részéről ad nem túl részletes áttekintést. Bár Szabó Ede a nagyközönségnek szánta művét, és célja az volt, hogy az olvasókkal megismertesse és megkedveltesse a műfordítást, úgy gondolom, hogy a könyv szakmabeliek, fordítók és fordításkutatók számára is számos megfontolandó gondolatot tartalmaz. Ennek fényében kicsit meglepő, hogy csak néhány tudományos műben találni rá hivatkozást (pl. Lőrincz 1997 és 2007, Burján 2003). Ezeken túl kicsit hosszabban Józán Ildikónak a műfordítás fogalmát kritikai vizsgálat tárgyává tévő könyvében (Józán 2009) kerül szóba, mint „a XX. század végére felejthetőnek bizonyult” munka (Józán 2009: 177), amely „az összegzés leple alatt a kor gondolatait ismétli reflektálatlanul” (Józán 2009: 178). A kritika alapja az, hogy Szabó hagyományos műfordítás-felfogása szemben áll Józán felfogásával, amelyben a *fordításmű* önálló, az eredetitől független, autonóm értelmezést lehetővé tevő szöveggént jelenik meg. Ahogy írja, Szabó (és mások is a XX. század végén) „a Nyugat hagyományára hivatkozva a formai és tartalmi hűség igényét az elméleti szinten és a konkrét szöveggel kapcsolatban felmerülő kérdések reflektálása nélkül mindenfajta ‘eredeti’ szöveg és minden fordítás létrehozásának és értelmezésének feltételévé, viszonyítási pontjává tették” (Józán 2009: 226). Ebből a nézőpontból akár jogosnak is lehetne tekinteni a kritikát, de ne felejtjük el, hogy

1 A kutatást az EFOP-3.6.1-16-2016-00001 „Kutatási kapacitások és szolgáltatások komplex fejlesztése az Eszterházy Károly Egyetemen” című projekt támogatta.

a fordításnak másodlagos, függő szöveggé váló, Szabó által is képviselt felfogása sem kevésbé létjogosult – és maig élő – nézőpont: elég csak a Gutt (1991) által relevanciaelméleti keretben megfogalmazott meghatározásra gondolni, mely szerint a fordítás nyelvek közötti értelmező nyelvhasználat. Mindezzel együtt Szabó könyve nem csupán „felejthető”, de egyenesen elfelejtett műnek tűnik, amely csekély visszhangot váltott ki a szakmán belül – vagy csak elhalt a visszhangja? Érdemesnek tűnik feleleveníteni ezt a hangot.

Rendhagyó ez a recenzió másrészt azért is, mert valójában a könyv *Bevezetésében* tárgyalt gondolatok inspirálták írását. Miközben informatívnak és tanulságosnak tartom a könyv lényegi részeit is, elsősorban az ragadta meg a figyelmemet benne, hogy több mint fél évszázad elteltével is mennyire aktuálisak és lényegesek a *Bevezetésben* a fordítás jelentőségével és hatásával kapcsolatban közölt meglátások.

Nem véletlen, hogy Szabó Ede (1925–1985) ilyen tisztán látta a fordítás helyzetét és szerepét, hiszen maga is kitűnő műfordító volt, Rilke, Hölderlin, E. T. A. Hoffmann, Goethe, Kafka és mások tolmácsolója. Emellett irodalmi kritikák, recenziók, esszékötetek és monográfiák szerzőjeként is ismert a neve. Ez a könyve, ahogyan a címe is egyértelműen jelzi, a műfordításról szól, nem a fordításról általában. A különbséget az *Előszó*ban úgy fogalmazza meg a szerző, hogy „bár a műfordítás a fordítás sajátos alfaja, a kettő közt minőségi különbség van, a *mit?* és a *hogyan?* lényeges eltérése. A határokat ugyan nem mindig könnyű meghúzni, s esetenként a szórakoztató útirajz vagy népszerűsítő tudományos mű magyarázata is lehet műfordítói teljesítmény: de szűkebb értelemben mégis csak az idegen nyelvű vers, regény, novella, dráma, esszé tartalmilag pontos, művészileg egyenértékű s lehetőleg formahű átültetését nevezzük műfordításnak” (Szabó 1968: 7). Nem nehéz ugyanakkor észrevenni, hogy a könyvben megfogalmazott gondolatok jelentős része éppúgy igaz a fordítás mindenféle formájára, mint magára a műfordításra. Reményeim szerint az alábbi sorokból világosan kitűnik majd ennek az állításnak az igazsága.

Amit egy rendes recenzióból megtudtunk volna

Egy rendes recenzió alaposan bemutatja az ismertetendő művet, mind szerkezeti, mind tartalmi, mind nyelvi vonatkozásaiban, rámutat erősségeire és hibáira, felméri lehetséges jövőbeli hatását, jelentőségét. Egy rendes recenzióból megtudnánk, hogy az *Előszó*t és a *Bevezetést* követően a mű két fő részből áll. Az első rész (*Mesterség – művészet*) *Fordítás vagy ferdítés* című első fele a vers fordíthatóságának vagy fordíthatatlanságának, a műfordítás paradox voltának kérdését járja körül. A műfordítás paradoxonát, vagyis azt a tételt, hogy nem lehetséges a fordításban tartalmi és formai hűséget egyszerre megvalósítani, eltúlzottnak, a fordítást támadó, a fordítással szemben *eszményi* követelményeket

támasztó nézetek táptalajának tartja. Nem ért egyet azzal, hogy a fordítás szükségszerűen hamisít („*traduttore – traditore*”). Meglátása szerint „a tartalmi és formai hűség *nem* mond ellent egymásnak, nem zárja ki egymást, csak egészen kivételes esetekben” (Szabó 1968: 39). Ebből következik optimista álláspontja, mely szerint „[a] vers – ha nehezebben is a prózánál – igenis fordítható” (Szabó 1968: 42).

Jó versfordítást persze leginkább csak az készíthet, aki maga is költő, aki képes arra, hogy „azonos költői színvonalon” (Szabó 1968: 50) formálja újjá a verset a maga nyelvéen. Ugyanakkor a *Kalevala* kitűnő fordítójának, Vikár Bélának a példáját felidézve azt is elismeri a szerző, hogy a költői hajlamú, s művészi képességű hivatásos műfordító „gyakran éppoly sikerrel dicsekedhet, mint nagy költő-fordító társai, ha neki nincs is költői rangja” (Szabó 1968: 74).

A műfordítás technikailag is nehezebb az eredeti alkotásnál, mivel a fordítónak jobban meg van kötve a keze, mint az eredeti szerzőjének. De nem is ez a legnagyobb nehézség, hanem a helyes középút megtalálása. Legjobb fordítóink, írja Szabó, „nem követtek el erőszakot anyanyelvükön, de jelezni tudták a vers ‘idegenszerűségét’ is [...]” (Szabó 1968: 54). „Mert a jó műfordításnak a költő korát és népi, nemzeti sajátágait is vissza kell adnia, akárcsak a stílusát vagy verse *hangulatát*” (Szabó 1968: 54). A vers hangulatának megőrzését különböző fordítók különböző módszerekkel vélték elérhetőnek. Kosztolányi például szerinte elég önkényesen változtatott ennek érdekében a vers alkotóelemein, míg például Devecseri Gábor, Homérosz kitűnő fordítója úgy törekedett erre, hogy minden apró részletre gondot fordított abban a reményben, hogy ezek összessége gondoskodik majd a fordítás egészének hűségéről (Szabó 1968: 105). Manapság ezt a módszerbeli eltérést a holisztikus és az analitikus megközelítés különbségként jellemezhetnénk.

Milyen egyéb feltételei vannak még a műfordításnak az anyanyelv és a versformák mesteri fokú ismeretén kívül? Természetesen fontos az idegen nyelv ismerete is, azonban „az idegen nyelv tudása nem kell hogy azonos legyen, általában nem is lehet azonos a hotelportás, a diplomata, a külföldi levelező gyakorlati – köznapri vagy szakmai – nyelvtudásával [...]” (Szabó 1968: 43). Ismerjük jól az Arany angoltudásáról, Babits olasztudásáról szóló mulatságos történeteket. Fontosabb, hogy a fordítók látják nyelvtudásuk határait, és ezért minden lehetséges segédeszközt igénybe vesznek. Ilyen segédeszköz lehet akár a közvetítő nyelv beiktatása, vagy a nyersfordításos módszer alkalmazása is. Ezek nyilván jobbra kerülendő eljárások, de gyakran nélkülözhetetlenek, és „így is szülehetnek elsőrangú műfordítások” (Szabó 1968: 41). Fontos feltétel továbbá „az idegen nyelvnek és irodalmának környezetismerete, azaz tájékozottság a szóban forgó ország népének szokásaiban, történelmében, társadalmában” (Szabó 1968: 45), hiszen enélkül lehetetlen igazán megérteni a lefordításra váró művet.

Az első rész *Kötöttség vagy kötetlenség* című második fele a prózafordítást, a versfordításnál látszólag kevésbé problematikus, kötetlenebb fordítói feladatot mutatja be. Rámutat azonban, hogy a prózafordítás sem kisebb kihívás, mint a versfordítás: „Épp mert a próza törvényei bujkálóbbrak, bonyolultabbak, s nagy formátuma miatt számosabbak is, azt is mondhatnánk, hogy ez a ‘kötetlenség’ sokszor még jobban próbára teszi a műfordító hallását, stílusérzékét, nyelvi erejét, fegyelmét vagy fantáziáját, mint a vers kötöttsége” (Szabó 1968: 117). Éppen ezért „a prózafordítás is csak részben mesterség” (Szabó 1968: 158), de művelődésünket gyarapító értékteremtőként művészet is. Művészet, hiszen a szavaknak nem csupán a jelentésére kell tekintettel lenni, de a hangulatára, stílusértékére is (Szabó 1968: 131), és tudni kell, hogyan járul hozzá a szó hangzása a próza ritmusához (Szabó 1968: 135). A ritmust továbbá alapvetően határozza meg a mondat szerkesztés módja is (Szabó 1968: 143), a fordító tehát ennek is mestere kell legyen. És mivel egy mű stílusa végül mégis a mű egészében válik láthatóvá, áttekinthetővé, a fordítónak „a teljes műben kell gondolkoznia, annak ellenére, hogy gyakorlatilag munka közben mondatról mondatra halad” (Szabó 1968: 147). És természetesen, miközben igyekszik megőrizni az eredeti mű hangulatát, stílusát, a fordítónak „úgy kell átömlésztennie anyanyelvünkbe az idegen stílust, hogy a fordított mű erőltetés nélkül váljék nyelviileg is magyarrá [...]” (Szabó 1968: 153).

A második rész (*Műfordítás – világirodalom*) első fele, mely az *Ajándék a nemzetnek* címet viseli, a magyarországi műfordítás rövid történetét vázolja. A *Halotti beszéd* XIII. század elején készült szabad fordításával és a hozzá tartozó *Monitio* szóhoz tapadó fordításával, valamint a mintegy száz évvel későbbi első versfordítással, az *Ómagyar Mária-siralommal* kezdve, a középkori vallásos irodalmi és bibliai fordításokon, majd a világi művek XVI. századtól kezdve szaporodó fordításain át eljut az általa a műfordítás-irodalmunk első virágkorának tartott XVIII. században készült fordításokig, s tovább a XIX. század nagy mesterei, Vörösmarty, Petőfi és Arany műfordítói munkájának bemutatásáig. Miután szinte „gyorsított filmként végigpergettük több mint hét évszázad magyar műfordítás-irodalmának fejlődésmenetét” – írja Szabó –, „s láttuk, hogy a műfaj a XIX. század végére művészetté érlelődött” (Szabó 1968: 267), a szerző pihenőt vezényel, hogy áttekinthessük, hová jutott s mit adott kultúránknak a műfordítás, „ez a heroikus munka” (Szabó 1968: 268) ezekben az évszázadokban. Ahogyan írja: „Ez a munka kezdettől fogva szolgálat volt [...], jó ideig úgyszólván csak az anyanyelv csiszolására, kiművelésére szorítkozott, ízlést, gondolkodást, szemléletet, erkölcsöt formált, előkészítette nyelvünket a nagy próbára” (Szabó 1968: 268), vagyis önnön eredeti irodalmának megteremtésére. Ezt követően, a XX. század elején a fordítás a költői életművet gazdagító hódítássá, „majd művészi mesterséggé (ars) önállósult” (Szabó 1968: 274), amivel egy új korszak kezdődött.

A második rész *Ars interpretandi* című második fele a magyarországi műfordítás ezen új korszakát mutatja be. A *Nyugat* nagy költő-műfordítói, Kosztolányi Dezső, Babits Mihály, Tóth Árpád, Radnóti Miklós (és bizonyos mértékig Ady Endre is), majd nyomunkban olyan alkotók, mint Szabó Lőrinc, Juhász Gyula, József Attila, Dsida Jenő és Sárközi György valódi művészetté emelték a műfordítást. A XX. század közepére arra a szintre lépett e tevékenység, ahol – Szabó Ede szavaival – már „sokkal több az olyan fordítás, amely a *Nyugat* formai és nyelvi eszközeit továbbfejlesztve, a szabad átköltést és a szolgai szövegheztapadást, e két szélsőséget elkerülve, nemcsak a *mesterség* tökéletesedéséről tanúskodik, hanem a maga *művészi* módján vall a világ irodalmának birtokba vevéséről is” (Szabó 1968: 336).

A múlt század közepére tehát megszilárdult a műfordítás szerepe, továbbá gyakorlata mellett elmélete is formálódni kezdett. A fordítás alapkérdéseit, a fordítás lehetőségeit illető kérdésekről folytatott viták azonban nem szűntek meg. Szabó Ede mégis optimista hangnemben fejezi be könyvét: „A műfordítás évszázadok, sőt évezredek óta *van, létezik*, hat és élményt sugalmaz, s ha összefüggő és rendszerbe foglalt elmélet helyett egyelőre *csak* története van, ez éppen nem a ‘fordíthatatlanság’ bizonyítéka. Módszerein és eszközein lehet is, kell is még finomítani; elmélete kidolgozásához nálunk is egyre nagyobb szükség lenne az elemző műfordítás-kritikákra” (Szabó 1968: 339).

Végül a *Bevezetés*ben tárgyalt gondolatokról

A tanulságos gondolatokban gazdag könyvnek mai szemmel nézve mégis talán legfontosabb része a *Bevezetés*. Ebben a műfordításnak – valójában általában a fordításnak – az emberek közötti megértés és testvériség kialakításában és fenntartásában játszott nélkülözhetetlen szerepéről ír a szerző. Alaptétele az, hogy az emberiség természetes állapota a soknyelvűség: lehetetlen a különböző közösségek, nemzetek élő nyelveit egy mesterséges nyelvvvel helyettesíteni. „Az anyanyelvet, ezt a közösség és egyén szívéből folytonosan újra fakadó, eleven mozgásban, örökös változásban levő, végtelen bőségű és minden nép számára kizárólagosan tökéletes kifejezési eszközt sohasem szoríthatja ki helyéről semmiféle világnyelv” (Szabó 1968: 17). Nem véletlen az, hogy az eszperantó és a hasonló mesterséges nyelvek nem voltak képesek széles körben elterjedni. Aki arra törekszik, hogy valóban megértse más nyelvű és más kultúrájú embereket, annak egy mesterséges nyelv nem lesz segítségére. „Az igazi megértés nem az, ha két idegen nyelvű ember egy közös mesterséges nyelven úgy-ahogy megérti egymás köznapi vagy közepes színvonalú mondandóit. Más népek megértése: a gondolatviláguk, művészetük, zenéjük, irodalmuk, kultúrájuk, sajátosságaik megértése, vagyis olyan szellemi feladat, amelynek

a megoldásához tudnunk kell, hogy az a kultúra [...] az illető nép anyanyelvéből táplálkozik és azt táplálja” (Szabó 1968: 17). Mit lehet akkor tenni? Lehetséges és szükséges is persze idegen nyelveket tanulni, de még a legtehetségesebb nyelvtanuló sem lesz képes egy-két tucat nyelvnél többet elsajátítani. És még ha a legendás Mezzofanti bíboros képességével bír is, aki állítólag ötvennyolc nyelvet beszélt, a tanult nyelvek közül vajon hányat lehet olyan szinten elsajátítani, hogy a „köznapi vagy közepes színvonalú” kommunikációtól magasabb szinten legyünk képesek használni? A népek közötti megértésnek ezért nyilvánvalóan nélkülözhetetlen eszköze a fordítás.

De valójában miért is él bennünk ez az igény egymás jobb megértésére? Mi hasznunk van abból, ha megismerjük más népek kulturális örökségét? Nem elég a magunkéval foglalkoznunk, azt gondoznunk, táplálnunk, fejleszteniünk? Egyrészt a nyelvek bábeli zűrzavara ellenére nyilvánvalóan mélyen él bennünk az összes ember együvé tartozásának tudata, az összetartozás erősítésének vágya. Másrészt önös okai is vannak a megismerés és megértés szándékának, hiszen „nemzeti művelődésünk csak akkor fejlődhet egészségesen, ha engedi hatni magára ezt az ősi és új integráció-igényt, és befogadja a világ kulturális értékeit, anélkül, hogy a magát lefokozná vagy elsorvasztaná” (Szabó 1968: 20). Az önfejlesztés igénye és a befogadás gesztusa egyszerre van jelen a műfordítás jelenségében: „Az így felgyülemelő világirodalmi teljesség (amely mégis mindig viszonylagos) folyamatosan hat az anyanyelvű, a nemzeti irodalom fejlődésére is. Amit kitűnő műfordítás honosít meg, az többé nem egzotikum – magunkra ismerünk benne, kultúránk szerves részévé válik” (Szabó 1968: 27). A műfordítás segítségével tehát saját nemzeti kultúránkat is gazdagítjuk, miközben egy nagyobb közösséghez való tartozásunk érzését is erősítjük magunkban. „A fordítások nemcsak az idegen kultúrák megértését teszik lehetővé minden nép számára, hanem arra is ráébresztik őket, hogy egy *nagyobb* közösség tagjai. S ez – túl az európai, afrikai vagy ázsiai tudaton – a ‘világtudatnak’, az ember történelmi folytonosságának fenntartását jelenti, mindannak a töretlen és jótékony továbbhatását, ami nagyot e fényre törő emberi szellem alkotott a letűnt évezredekben” (Szabó 1968: 21). Ezért tehát „a műfordítás nélkülözhetetlen az európai hagyomány életben tartásához, jövőbeni vállalásához is, a most már ide is mind jobban beáramló egyéb nagy műveltségi hagyományoknak, a teljes emberiség óriási, néha szinte terhes, de gyönyörű örökségének továbbéléséhez is – bennünk” (Szabó 1968: 20–21). Talán soha nem volt még annyira aktuális az a gondolat, amelyet bizonyára tekinthetünk a könyv egyik legfontosabb üzenetének: „Az emberiség művelődési hagyománya minden látszat ellenére *közös*, és a haladást, a fejlődést nem az elszigetelődés, hanem az érintkezés, a sokoldalú, egymásra ható ösztönzés szolgálja” (Szabó 1968: 21).

A fordításnak társadalmi, nemzeti szinten vannak tehát önös és önzetlen okai is. Nyilván így van ez az egyén, a fordító szintjén is. Szerencsés esetben a fordítás a megélhetést jelenti a fordítónak. De ahogyan a könyvben bemutatott számtalan műfordító

példáján láthatjuk, jelentős részük nem pénzbeli ellenszolgáltatás reményében végezte munkáját. Ha nem pénzért, akkor viszont miért szántak annyi időt és szellemi erőfeszítést egy-egy mű lefordítására legjobb költőink és íróink közül oly sokan, miközben tudták ők is, hogy a fordítás milyen hálátlan tevékenység? Hálátlan, hiszen a fordítás olvasója, írja a szerző az *Előszó*ban, rögtön a könyv első oldalán, közömbös a fordító munkájának körülményeivel szemben. „Ha a fordítás kitűnő, gyönyörködik, ha csapnivaló, bosszankodik. Gyönyörködése az eredeti műnek, bosszúsága a színvonalatlan fordításnak szól” (Szabó 1968: 5). Szabó Edének erre a kérdésre is van hihető válasza: „A megismerés és megértés, az élmény közlési vágya s a sikeres ‘feladatmegoldás’ táplálja a fordítói szenvedélyt, s a jó műfordítások – az olvasók érdeklődését” (Szabó 1968: 27). Az ismereteink továbbadásának ösztönös vágya és a nehéz feladat megoldásának kihívása együtt teszik a műfordítást (és tegyük hozzá: úgy általában a fordítást) szellemileg kívánatos és élvezetes tevékenységgé, és így „akit a lehetetlent ostromló versfordítás paradox szépsége egyszer bűvkörébe vont, aligha szabadul tőle” (Szabó 1968: 81). Persze a feladat néha túl nehéznek bizonyul a fordító számára. A fordítás paradoxona elleni küzdelem néha frusztrációt is okoz. Akik fordítanak, tudják jól, hogy sokszor be kell érni a tökéletesnél rosszabb megoldásokkal, kompromisszumokkal. Ez a fordítás természetéből fakad. Mindez mégsem lehet érv a fordítás hasznosságának és lehetőségességének tagadása mellett. Ahogyan Szabó Ede frappánsan megfogalmazza könyve egyik későbbi részében: „A fordítás – híradás távoli tájakról. És a legjobb telefonkábel sem közvetít olyan minőségű hangot, amilyen az élő hang. De lehetővé teszi a beszédet, egymás megértését” (Szabó 1968: 60). Szükség van-e ettől többre?

Irodalom

- Burján Mónika 2003. *A fordításról való gondolkodás története Magyarországon 1787 és 1883 között*. Doktori értekezés. Szeged: Szegedi Tudományegyetem. http://doktori.bibl.u-szeged.hu/81/1/de_1267.pdf (Letöltve: 2020. 01. 15.)
- Gutt, E.-A. 1991. *Translation and Relevance*. Oxford: Basil Blackwell.
- Józan Ildikó 2009. *Mű, fordítás, történet*. Budapest: Balassi Kiadó.
- Lőrincz Julianna 1997. Stílus és műfordítás. *Az Eszterházy Károly Főiskola Tudományos Közleményei 1996–1997. Tanulmányok a magyar nyelvről (Acta Academiae Paedagogicae Agriensis Nova series Tom. XXIII.)*: 127–133. http://publikacio.uni-eszterhazy.hu/2227/1/127-133_N%20Lorincz.pdf (Letöltve: 2020. 01. 15.)
- Lőrincz Julianna 2007. *Kultúrák párbeszéde*. Eger: Líceum Kiadó.
- Szondi Béla 1970. Szabó Ede: A műfordítás. *Irodalomtörténeti Közlemények* 74. évf. 2. füzet: 273–274.

A KÖTET SZERZŐI

Kaló Krisztina főiskolai docens, Eszterházy Károly Egyetem, Bölcsészettudományi és Művészeti Kar, Anglisztika és Amerikanisztika Intézet

Reichmann Angelika főiskolai tanár, Eszterházy Károly Egyetem, Bölcsészettudományi és Művészeti Kar, Anglisztika és Amerikanisztika Intézet

Szép Beáta főiskolai docens, Eszterházy Károly Egyetem, Bölcsészettudományi és Művészeti Kar, Német Nyelv és Irodalom Tanszék

Vermes Albert egyetemi docens, Eszterházy Károly Egyetem, Bölcsészettudományi és Művészeti Kar, Anglisztika és Amerikanisztika Intézet

A konferenciakötet megjelenését az EFOP-3.6.1-16-2016-00001
Kutatási kapacitások és szolgáltatások
komplex fejlesztése az Eszterházy Károly Egyetemen c. projekt támogatta

SZÉCHENYI

MAGYARORSZÁG
KORMÁNYA

Európai Unió
Európai Szociális
Alap

BEFEKTETÉS A JÖVŐBE